

АРХИВ

АЗОРБАУЧАН

Командный
майор

8

1968

БИР КӨНДИН ҮЧ ОГЛУ

(„ВИЧДАН“)
(7 шэкилдэ драма)

ИШТИРАК ЕДЭНЛЭР

Фәхрәддин
Султан Зөһрабов

Халидэ
Пакизэ
Гулам
Атобба
Эшрэф
Ариф
Абдулла
Мирэстэ
Шалалэ
Рустэмов
Байтар
Түкэз

— халг һакими.
— психолог, институт директору. Фәхрәддин мэктэб юлдашы.
— Зөһрабовын арвады.
— Халидэний бачасы, психолог.
— Халидэний гардашы.
— Гуламын досту.
— аспирант.
— Султан Зөһрабовын оглу, 10-жашында.
— мүхасиб.
— онун арвады.
— Гуламын арвады.
— психолог, здим.
— гочман музлым.
— Султан Зөһрабовын аласы.

БИРИНЧИ ШЭКИЛ

Халг һакими Фәхрәддинин кабинети. Фәхрәддин стол архасында айлошмыш, чидди машүүдлүр. Пөрдө ачыларкэн көзүндэ ранжли сюнок, голтугунда говлут Султан Зөһрабов дахил олур.

Зөһрабов. Халг һакиминэ саламлар! Сөни вэзифэ башында тэбrik едирэм!

Фәхрәддин. Саг ол, нечэсэн? Ишлэрин нечэдир?..

Зөһрабов. Элаји-нур (Креслода эйлөшиб аягыны аягынын уста ашырыр.) Бу күн аспирантураја гэбул олундум.

Фәхрәддин. Тэбrik едирэм.

Зөһрабов. Саг ол, вэзифэни нэ вахтдан тэхвил алмысан?

Фәхрәддин. Бир ај олар.

Зөһрабов. Чох көзэл. (Сүкут.) Бура баҳ, дејэсэн Халидэний тардашы Гуламын иши сэндэдир?

Фәхрәддин (иёйчан кечирир). Дејэсэн.

Зөһрабов. Ишлэ таныш олмусамы?

Фәхрәддин. Бэли, иш чох ағырдыр.

Зөһрабов. Инди нэ етмэк фикриндэсэн?

Фәхрәддин. Мән аввәлма иши гәбул етмәк истәмиридим, мәчбур етдилер.

Зөһрабов. Халида јазыгдыр. Фәхрәддин, онун гардашына көмәк етмәк лазыымдыр.

Фәхрәддин. Дүзүнеч өзүм дә билмирәм нејләйим.

Зөһрабов. Ай рәнметајин оғлу, моллаја нә шөриәт!

Фәхрәддин. Іох, Султан, ганун нәмән үчүн гапундуру.

Зөһрабов. Бәс Халида? Ахы, сән ону...

Фәхрәддин. Боли, мон ону доличесинө севирәм.

Зөһрабов. Халида нечә? О да сени севирим?

Фәхрәддин. Бу сени чох марагланырыр?

Зөһрабов. Шубнасиз, достумун талеji...

Фәхрәддин. Достуң, јохса онун талеji? Бәлкә сән Халидәни гардашына мәндиң чох јанырасын?

Зөһрабов. Бәлкә дә.

Фәхрәддин. Чох гәрібәдир... (Фәхрәддин отагда кәзинир. Бу заман Халида дахил олур. Зөһрабов дәрнәл аяга галхып Халидәни гарышылаады.)

Халида. Салам!

Фәхрәддин. Салам!

Зөһрабов. Ежлөшүн, Халида ханым, (Халида ежләшир, Фәхрәддин есби наллар кечирир.)

Фәхрәддин. Нечәсөн?

Халида. Сагол, яхшылам.

Зөһрабов. Балқа сизин махфи сөнбаттуниз вар... Мән мұраххас олум. Ішәлник, Фәхрәддин, башта вахт көрүшәрік.

Фәхрәддин. Ішәлник! (Зөһрабов чыхыр, Фәхрәддин нә едәчәниң билдәлен кәзинир.)

Халида. Сәнәң олуб? Кезүмә биртәнәр дәйирсан?

Фәхрәддин. Нејәйім, галымшам одла су арасында.

Халида. Од кимдир, су ким?

Фәхрәддин. Од гардашын, су сән!

Халида. Бу на демәккір? (Пауза.) Ишлә таныш олмусанмы?

Фәхрәддин. Бәлли.

Халида. Нечәдір?

Фәхрәддин. Гуламын құнашы чох бөйүк имиш, Халида.

Халида. Мәкәр Гулам юл косиб, жа адам өлдүрүб? Пис ѡлданаштар оны ѡлдан чыхарлыб, јохса Гулам јазыгын биридір.

Фәхрәддин. (кинашыл). Чох јазыгдыр, лап гузу кими, мәләсәттің жемәк олар. (Пауза.) Бәс тутулан күнү чибиндиң чыхан беш мин мәннәттең дејірсін? Бу гәдір пул онда нардан? (Пауза.) Дүзүнү билмәк иеттесенін гардашын түфелінин бири имиш.

Халида. Сән на часарәттә гардашымы тәһигир едірсөн?

Фәхрәддин. Идеалы пул олай бир адам нәнинки тәһигира...

Халида. Бөседір!

Фәхрәддин. Эсебилешмәйін!

Халида. Сән на тез дәйнішін, Фәхрәддин! Сән инди мәнәббәттіннің көз жашларын изліп көздің Фәхрәддин бәнзәмірсөн.

Фәхрәддин. Мән жөн нәмән адамым! Мән жөн сәнни мәнәббәттіннің асир, сәнни голубаглы мәнкүмунам, Халида.

Халида. Хеир, сән инди мәннимә бир мәнкүм кими дејіл, һаким кими данишырсан. Іаны о ширин диллар? Іаны о јальварыш, о нәвазиштар? Нәнәжэт, мән билмәк истижәр, сән мәни севирсөнми?

Фәхрәддин. Сән неча?

Халида. Мән сәндән сорушурам.

Фәхрәддин. Мән бир Фәхрәддин күми сәнни, бир халг һакими күми иса халғын тулудам. Дөвләт амлакыны дағыдан, халг пулуну яңын бир чинајатқар ез дорма атам олса белә мәни душманымындири. (Пауза.) Бүндан әләве ештидијума көр Гулам Шалалә алды бир тыз гачырдыр.

Халида. Ыә, гыз лап ушагдыр. Кичиң бачым Пакизәнин синиф олдашысыр. Орта мәктәби бу из битирир.

Фәхрәддин. Демәк, Гулам һәртәрафи позғун...

Халида. Дедим тәйгір елам!

Фәхрәддин. Халида, мәниң әзизим, ахы, бир мәни дә душун.

Халида. Сән нә гәдәр горхагсанымыш. Достларын сени горхаг адандыраада мән иннамзәдым.

Фәхрәддин. Гануна садиг галмаг мәкәр горхаглыгыр?

Халида. Мән һәмішә учтун бир гајада битән палыц ағачларының семишим. Парник ва дібчәк күләләрин иса инфрәт етмишем. Яхшы олу ки, бу надис дүшүү, мән дә сани таныымы. Зәрәрин јарысындан гаитмаг да мәнфәттір.

Фәхрәддин. Сән гәһрәмәнлыға чох сәтни јанаширасын, Халида. Үнгутма ки, һәр гәһрәмәнлығын аныса мәсләккідір, Маслаксын гәһрәмән-дін. Дон-Кихотун жөн дәйріманды иза күләшмасын гәдәр күлүнчидүр. Экәр мен өз мәсләккима садиг галыб, Гулама чәзә вериремса, бу горхаглыг деген, эксине...

Халида. Бәлкә гәһрәмәнлығыттыр?

Фәхрәддин. Бәлкә дә... Үнгутма ки, һәр шеин мәзмұну дәйнішили кими, гәһрәмәнлығын да мәзмұну дайышмандыр.

Халида. Сән дә жени мәзмұнлы горхагсан. Сән мәнәкәмәжә дүшмүш бир адамын бачысы иза евләнмәні өзүнә ләкә несаб едир ва артыг моннан сөвиресен.

Фәхрәддин. Мәннім өз гәлбим шаһиддір ки, мән сәни неча сөвирем. Лакин мән сәнә, сани бә'зи һәрекәтләрингә һәмішә шубын еттішім.

Халида. Мәсәлән...

Фәхрәддин. Һәлә тәләбәликтән сән һәмішә Султанла бир јерда олурдун.

Халида. Сән чох тәрибы данишырасын, Ахы, биз сәнниң башгаштың факултәләрда, онында иза факултәт, һотта бир курсда охуудрут. Лакин бу да бир нағығаттадыр ки, Султан дәфаләрә мәнән өз үрэни анышты вә һәр дәфә да рәдд едилмишdir.

Фәхрәддин. Яхшы, Султаны мәннім јаныма сәнми көндәр иштін?

Халида. Мән нијә?

Фәхрәддин. Гулама чох чаныјананлығ едірди.

Халида. Онун калишиндән мәннім хәбәрим жохдур. Созүн вар, сән таныш. Бүнлар намисы бәнәнәдір. Эсил сөзүнү де... Де ки, артыг сөз иштім.

Фәхрәддин. Халида, ахы, бир инсағын олсун...

Халида. Инсағ!,.. Өзүндө олмајан бир шеңи башгасындан тәләб етмо!.. Бәс санин инсағыны неча рәва көрүр ки, сөвидијин бир гызы зәләр шүрсән? Сән билмирсөнми ки, Гулам мәнән өз Пакизә жардаш жох, ата обу.

Фәхрәддин. Бүтүн бүнлар онын құнашыны азалтмыр.

Халида. Бәс фикрин пәдидир, вәтәндәш һаким, сизче оңуң қазасы изгөлдердір?

Фәхрәддин. Гәти дејә билмәрәм, һәр налда ағырдыр.

Халида. Јазыг гардаш! (Ағлајыр.)

Фәхрәддин. Халида, гардашына верәчәйим чөза шубноңиз чох түгір олачаг. Аңчаг сән дүшүнчәли гызысан. Бу ишә көре мәндиң...

Халида. Иди мәнни гаршымда иккі жол дурур, ja сән, ja о... оқып ону сәнни бекмұлпо итираға жемсі, шуббасын, сәнни да итирміш олачагам. Мәнни үңүш орта жол жохдур.

Фәхрәддин. Демек жа мән, ja Гулам?

Халида. Деңірлар, кесімніш бир арвадын әрнини, гардашыны да оғлunu тутуб үнчүнә де өлдүм чазасы қасирилар, аяғат онлардан бириңи арнала багышламаг истегілдер. Наким арваддан «Нансыны истәйірсөн», — дејі хәбәр аланды арвад белә чаваб верири: «Әр елдан көләр, огул белән көләр, бас гардаш нарадан көләр? Мәнни гардашымы верин!». Айдыннырым, жетәндаш наким?

Фәхрәддин. Айдынныр.

Телефон зынды

Фәхрәддин. Ешиңдірмә, 195 мәнралы иши? Бу саат. (Зөнкі басыр, катиба көлмир.) Бирчә дагиге (Бир говлуг көтүруб чыхыр. Халида токтапты, Зәһрабов дахна олтур.)

Зәһрабов. Іә, Халида ханым, інде бурдастыныз, иш из наададыр?

Халида. Чох ис, мәкәр сән бу горхагы танымырсан?

Зәһрабов. Мән таныырам, сән таны...

Халида. Сән інеміш буна горхаг дејәндә мән инанмазды.

Зәһрабов. Чох шадам ки, кем дә олса сиз буны таныдыныз...

Халида. Хејр, кеч дејін.

Зәһрабов. Элбетте... Иди бу из дејір?

Халида. Мәнимнә гапнун дили иле данышыр. Іеч билмірәм из едим?

Зәһрабов. Фикир чәкмә. Зәһрабов өлмәйіб, сабақ көрушәр, бир тәлбір тәкарік...

Фәхрәддин көлир

Ханаңда. Элвінал! (Гапнны чырпыб чыхыр.)

Фәхрәддин. Халида!

Зәһрабов. Сиз из олуб?

Фәхрәддин. Иеч бир шеј.

Зәһрабов. Үнүтма ки, мән дә психологиян на..., Адамны үзүнә ба-ханда уроjини охуурам.

Фәхрәддин. Бәли, сән, жалныз үрәйі охумагда дејіл, чалмагда да маңырсан.

Зәһрабов. Мен үрәк чалмагда сән гәдәр мәнир ола билмәрам, на..., сәнде дејәзмәк сезүм варды, онун учун гајитдым.

Фәхрәддин (отағда о баш-бу баша кәзинир). Бујур көрәк.

Зәһрабов. Бу ахшам худманн бир мәчелис дүзәлтмішем, ханиш едірәм, биза кәләсән.

Фәхрәддин. Кәлә билмәjәcәjәm, вачиб ишім вар.

Зәһрабов. О вачиб иш пәден ибератидір?

Фәхрәддин. Бу иш жалныз мәнни үңүш дејіл, сәнни учун дә вә-чибидір.

Зәһрабов. О из иштір елә?

Фәхрәддин. Сәнә вә мен оңай кәнддә әлифбаны ким өjрәнді?

Зәһрабов. Іә, жадыма көлир. Нәдір онун аны?

Фәхрәддин. Байар мүэллімә. Бу ахшам онун 70 жашы тамам олур. Бүтүн кесімши шакирләрі ону тәбрика көлирлөр. Мән дә ора кет-мәк истәйірсөн.

Зәһрабов. Быж, сәнни а... о, інде өлмәйіб? Кәрәк ки, о бизәнниң чи сипәгәдәр дәрс верири?

Фәхрәддин. Бәли. Соңра назирлік ону Бакыя қәтири. Иди жено да бурада мүэллімәдір. Кәл сән жығынчагыны сабақ кечир. Онуп көрушүнә көдәк.

Зәһрабов. Жох, гардаш, мән адамлара хәбәр вермішем. Сабақ кечира билмәрэм.

Фәхрәддин. Оңда өзүн биләрсін. (Бу заман башында мешин шапка, айнанда мешин пепчәк, аяғында жүн чораб, чијиннә хүрчун, бир каван оғлан дахыл олур.)

Әшрәф. Фәхрәддин, көрдүн кәлиб сәнни неча тандым.

Фәхрәддин. Пәно... Әшрәф, хош көлдін.

Әшрәф (хүрчуну жера тојур). Саг ол.

Фәхрәддин. Нәндән из әмбә?

Әшрәф. Охумага кәлмишем.

Фәхрәддин. Лап жаҳшы сләмисин. Қәнддә из вар, из жох?

Әшрәф. Саламаттылғызды. Эши, иккі сааттың адрес ахтарырам. Қәнддән вагзала 4 манат, вагзалдан бура 5 маната кәлиб чыхмышам.

Фәхрәддин. Елә нијә?

Әшрәф. Вагондан дүшмүшәм. Чаббарлы күчәсі дејіб дад дөјүрәм, мән деділәр, миг трамваја, дәрдүнчү дајанағаңда дүш, мән дә сло еладым, нај бура баҳым, нај бура баҳым, идарән тапа билмәдим. Көрдүм лап жорулушам, өзүм да ачындан өлүм. Наәлач талыб мин, дим таксија, адреси вердім шоферә, шофер үзүмә баҳыбы күлдү, соңра кәлилсан? — деди, — дедим бәлә, деди...

Фәхрәддин. Іә, ахыры на олду?

Әшрәф. Далина гулаг ас. Элтәрәз, машины тәрәнди. Мәнни бүтүн шаһери кәзидірди, бир жаңдан көрмәдірим жерләрә баҳыбы ләззэт алымырам, бир жаңдан да үрәjинин жағыны жејирам.

Фәхрәддин. О нијә?

Әшрәф. Машының несаблаjычысы чаттылладыгчы чибим эриjир, ахы. Шофер дә ки, чаттыл демір, елә сурур а... Бир вахт көрдүм 4 мәннат жағынлыб. Дедим э... әмні оғлу, бас чатмадыг? Деди чатачагыг. Дедим...

Фәхрәддин. А киши, ахыры на олду?

Әшрәф. Ахыры на олачы, көтириб бура чыхартды. Машындан дүшүб баҳырам ки, мән елә бурда минишмид, бура да көтириб.

Фәхрәддин. Бәс шоferа демәдин?

Әшрәф. Дедим, бас минедим...

Фәхрәддин. О, нә деди?

Әшрәф. Деди ки, кәндисин, белә шеjләри баша дүшмәсэн.

Фәхрәддин. Бәс сән из дедин?

Әшрәф. Мән дә дедим ки, тоj бир 5 ил кеченин, соңра данышарыг.

Фәхрәддин (Султана). Султан, танымырсан? Нәчәф кишинин оғлудура, таныш олун (Әшрәфлә Султан Зәһрабов көрушүр.)

Әшрәф. Бу да бизим көндәнди?

Фәхрәддин. Сон да танымырсан, Түкәз гарынын оғлудур да...

Әшрәф. Белә де, быж сәнни гадан алым а... Адина чох ешитмәшем, үзүнү көрмәмішем. Түкәз халта сәндән чох килемәләни.

Зәһрабов. Эввела, өзүндән бејүә жән демәзләр. Икиничиси да донгулданмай кәнд арвадларынын пешасидір.

Әшрәф. Бириңиң көреj үзр истәjирәм, икиничиси дә донгулданмасын неjләсін? Жағыг арвадын көзүнү ағы-гарасы тәк сәнсән, бағышлайын, сиасиниз, жолдаш...

Фәхрәддин. Зәһрабов.

Әшрәф. Йолдаш Зәһрабов, сиз дә ки, илда бир бармаг кагыз жа-

мырсыныз. Сизин адресинизи Фәхрәддиндән алачагдым, ананыз сез бир аз да согват көндәриб.

Фәхрәддин. Нене ана гәлбы.

Әшәрәф (хүрчуну ачыр. Фәтир вә мәйве чыхарыр. Газета бүкүб столун чечу тојур вә Зәһрабова мурасында). Бујурунуз, бу сизин эма, начинин. (Бир неча шең да чыхарып Фәхрәддине верир.) Бу да санин аманатын. Фәхрәддин, бәс мән Баһар мүәллимәни нардан тапачагам?

Фәхрәддин. Нече бәйәм?

Әшәрәф. Кондә мүәллимләр гәзетда охујублар ки, онун 70 јашы тамам олур. Она бир бәхшиш дүзәлдиб мәнән верибләр ки, нәкмән бу ахшам она чатдырым..

Фәхрәддин. Чох ағылыш иш көрүбләр. Елә мән дә бу ахшам ора көдәчәјим, барабәр кедәрик.

Әшәрәф. Саг о сени, ај Фәхрәддин гага, елә бурадача һөр ишими дүзәлтдин, мәнән көндә дедиләр ки, экәр Фәхрәддинни тапсан, о сенин бүтүн ишләрини юлуна гојама.

Фәхрәддин. Жаҳши, Эшәрәф, инди һара кирмәк истәйирсан?

Әшәрәф. Дүзү, ушаглыгдан агрономлуға јаман һөвәсім варды, Аңын соңынан фикрим дәйшишдим. Мәнтиг-психолокија факультетине кирмәк истәйирәм.

Фәхрәддин. Елә Султан да ораны гүртарьбы.

Зәһрабов. Ора кирмәк чәтиндир.

Әшәрәф. Нијә гага? Багышлајың, нија ѡолдаш Зәһрабов?

Зәһрабов. Конкурсадан чыхын билмәсөн.

Әшәрәф. Чыхынлар мәндән артыгдыр?

Зәһрабов. Орда охумаг да чәтиндир.

Әшәрәф. Чәтилилек нәдәдир?

Зәһрабов. Психолог олмаг учун һәддиндән артыг һәссас вә эн мүнүммү дә... (хүрчун ишара еләрәк) мәдәни олмаг лазымдыр.

Әшәрәф. Сиз психологиянуз?

Фәхрәддин. Бәли..

Әшәрәф. Һәссаслыг биринчи иөнбәдә өзүнү һарда көстәреп?

Зәһрабов (култур). Құлмәни суалдар.

Әшәрәф. Құлмәни нија олур? Һәссаслыг һәр шејден әввәл адамлара мұнасибетдә өзүнү көстәрмәлидир.

Фәхрәддин. Доргрудур.

Әшәрәф. Сизде да ананыза һәссас, гајыкеш мұнасибәт жохдур. Бурадан белә бир мәнтигни иәтичә чыхыр ки, сиз да жаҳши психолог дәйлесин, жаҳуд да психолог учун һәссаслыг о гәдәр дә вачиб дејил.

Зәһрабов. Бу формал мәнтигидир.

Әшәрәф. Бәс өзүндә олмајан шең башгасындан тәләб етмәк нәдир?

Фәхрәддин. Эшәрәф охумамышдан мәнтиг-психолокијаны билир. Зәһрабов. Бәли, сабын ректорун жаңына кедин, охумамышдан она диплом верисен. (Әсбәи аддымларла кәзинир.)

Фәхрәддин. Нија әсбәләшүрсән, һәгигәттән сәснә гулаг ас, сән ки...

Әшәрәф. Сән јох, сиз!

Зәһрабов. Кондиин жолуг, дылгыр бир кәдәси бәлкә мәнә дәрс дејә?

Әшәрәф. Жаҳши дејибләр, баға чыхды чанағындан, чанағыны баҗемәди.

Зәһрабов. Бу кәниң бајатылар, тәзәден даниш.

Әшәрәф. Тәзә дә кәниңини үстүндә гурулур.

Зәһрабов. Санин мәннимә даниша билмәйин учун һәлә азы оң ил лазымдыр. Мән кетдим (Зәһрабов кагыза букулу согваты көтүрүб гапыдан чыхаркан Эшәрәф. Султанын говлугүү көтүрүб она узадыр.)

Әшәрәф. Кәндлим, папкан галды.

Зәһрабов (говлугу алыр). Нәр налда бу, хүрчун деји...

Әшәрәф. Амма голтугунда апардыгын шејләр бәјәнмәдијин бу күлдүү хүрчунда көлиб.

Пәрдә

ИКИНЧИ ШӘКИЛ

Султан Зәһрабовун сели. Отаг сөн дарома салига ила балыкимнандыр. Биринчи шакылдан ой на көмүннәдир. Халида пәннән архасына өлжаш көлдөр бир мәмін чалыр. Гана зәнки, Пакиниз отагдан чыхыб гапыя кедир. Бир гәләрдән алника иш зарф сөннөт гајидар, креслоя өјәзишер. Зәрғин бирини столун үстүнә тојур, иекинчини ачыб өзүлүр.

Пакизә. Халида, муштулуг!

Халида (манинны касир). Нә олуб?

Пакизә. Гулам кәлир.

Халида. Калир? Шүкүрләр!,

Пакизә. Аңчаг, горхурам яңо әввәлки кими ола. Ислан евни да оны дајишидира билмәј.

Халида. Башы даши дајишидән соңра дүзәллэр. (Мәктубу алыб өзүлүр.) О вахтадан дүз ой ил кечир, ой ил, он күп кими баша калди. Ында о заман сән тәзәэ орта мәкәби битирмишдин, инди исә аспирантурыны битирисән, ең иисан өмрү!..

Пакизә. Севинмәк әвзазина, нија һәр шең өз гәјласы ила көдәчек, ан-ынан мән өз һајатымын зәйәрләдим.

Пакизә. Өзү յыхылан агламас.

Халида. Догрудур, иш исә, мән алданым, сән алданма бачым.

Пакизә. Эшәрәф елә оғлан дејил. О тыз кими утапчагдым. Сән тасовър ет ки, һәлә бу вахта гәдәр о, мән өз сенкисин ачмага масарат емојиб.

Халида. Бәс иәдән билирсән ки, о да сени севир?

Пакизә. Мәнәббәти демозлар. Нисс еләрләр. Бир дә унутма ки, мән...

Халида. Психологсан.

Пакизә. Бәли...

Халида. Мән һәмишә китаб гајрәмнәларын севмишәм, онларны матанат, етијијэт вә ирада мәнним һејрәтима сәбәб олмуш. Һәјәт түргар учун беләләрни ахтармышам. Наһайәт, Фәхрәддин талдыым, шу бүтүн варлыгымла сөздим, Фәхрәддин Гулама иш веренди мән оны порхат несаб етгим, ондан узаглашым.

Пакизә. Лакин, һәлә о заман, Фәхрәддин сени севә-севә Гулама иш вердиңди мәнниң көзүмдә гат-гат бөјүмүшдү. О, өз мәнәббәтини мәсәләккән гурбан вермәни бачарды.

Халида. Еләдир.

Пакизә. Султан өз ушаглыг досту Фәхрәддине хәјанәт едиб санаңгы елан еданда кәрәк сан оны таныјајдын. Өз достунча хәјанәт едан бир адамдан кишиликкүм көзләјиридин.

Халида. Инди да тәзә шеңгә дүшүб.

Пакизә. Нече жа'ни тәзә шеңгә?

Халида. Үүб. Зуликаја, бәзән кечелэр дә евә кәлмири. Кәләнди да өзгөр кими санчыр. Һәр дагыға Фәхрәддин башшыма гахынч еләјир.

Шалало кәлир

Шалало. Салам!

Халида. Көзүн айдын, Шалало, ериң кәлир. (Мәктубу она верир.)

Шалала мәктебу охујуб јеринде донур. Пәрішан бир көркем алды. Сағ ол, бачым, сон он ил садағатта Гуламы көзләдин, инди исә алың ачы, үзү ағын гарышла. (Шалала сүсүр, Ариф кәлир. Дилхор һалда сумасыны бир кәнара атыр.) Ариф, сәнә нә олуб?

Ариф. Машыны није көндәрмисрән?

Халида. Дүниондан машины тәмірдәдир, оғул.

Ариф. Бәс адама демәзләр? Мән бир сааттың дәрсден чыхмышам. Машын көзләрим. О бојда жолу аяглар кәлмишәм.

Халида. Јаңында пул ки. вар, таксијә минајдин. Ди кәл, кәл чо-рајине је. (Халида жан отага кечир.)

Пакизә. Аяглар кәләндә нә олар, Ариф? Мәкәр сәнин жолдашлырын наымсызы машинала калиб-кедир?

Ариф. Онлар айры, мән айры.

Пакизә. Бәс онлар да сәнин кими ушаг дејил?

Ариф. Мән еўрәнмәшиш, ахы...

Пакизә. Еўрәнмәк лазымдыр, Ариф, һәммиш машины олмајаң.

Ариф. Није олмур, Пакизә хала, ахы, мәним папам бөյүк адам-дыр. (Халида жан отагдан Арифи сәсләржы, Ариф кедир.)

Пакизә. Ушагы чох пис өјәдилбәр, халис атасыбыр. (Пакизә ба-јаңдан пәнчәрәден чөлә бахан Шәлаләјә јанашыр.) Шәлалә! (Шәлала чеврилир.) Сәнә нә олду? Није белә кәдәрләндин?

Шәлалә. Ело билирам ки, сән мәни баша дүшәрсән.

Пакизә. Баша дүшүрәм, Шәлала.

Шәлалә. Сан мәнне балдыз јох, һәгиги дост олмусан. Буна кера да сән мәни балдыз кими дејил, бир дост кими динла, мәнә јол көстәр. Пакизә. Бүйүр.

Шәлалә. Гулам тутуландан сонра, Халида нәр әзијјетими чакди. Мәни охутуды. Али мәктәби битирдим, будур инди дә нечә илдир мұаллимәјәм. Бу күнсә ешидирам ки, Гулам кәлир. Аңчаг мән билмирәм онара кәлир, кимнила јашамага көлир. Мән нанкор дејилом. Пакизә, мән тәнислимо вә һојатымға көр сиз бағылары миннотдарам. Аңчаг, бәс ма-ним өз шәхси һиссим, өз голбим? Ахы, мән ону севмөмеш, севмирам да...

Пакизә. Баша дүшүрәм, Шәлала.

Шәлалә. Пакизә, сән баша дүшүрсәнми ки, бу он илдә мәниимә оңун арасында дәрін бир үнчүрум өмәлә көлмишдир.

Пакизә. Дөгрүдүр.

Шәлалә. Пакизә мәни бағышла ки, сизә гәм, гүсса көтиридим. Худаназис. (Халида кәлир, Шәлалә агла-агла көлир.)

Халида (Шалаланнин арасынча). Буна нә олду?

Пакизә. Билмирәм.

Халида. Севинмәк әзәзинә бу није аглајыр?

Пакизә. Ізаяр најинә баҳыб севинисин.

Халида. Балам, сәнә на дүшүб она бөлә маныјананлыг елајириш? Пакизә. Инсан жалыны өзүнү дүшүнмәз. Ізаяр севмәдиди бир адамла нечә јашасын?

Халида. Бәс мән нечә јашајырам?

Пакизә. Бајағ дедим ки, өзү јыхылан ағламаз.

Халида (хөјли сүкүтлан соңыра). Догру дејирсән... Өзү јыхылан ағламаз (Пианоја јанашыр, чала-чала охујур.)

Јад очагда әл гызырын

Исінмішам дејеммәди.

Султан Зәһрабов дахыл олур, манија гулат асыр

Хан чинары сөјлә, нәдән

Түфән ғопду, әјэммәди...

Зәһрабов (өз-өзүнә). Боли: «Көнүл тәранәси». Фәхрәддинин мәнишеси! (Өзүнү эле алыб.) Халида!

Халида (чеврили). Боли!

Зәһрабов. Јенә бу маңы (Пауза.)

Пакизә (сөзү дәйишмәк учун). Султан, билирсиппизми... Гулам көлир.

Зәһрабов. Кәлир, хош кәлир, көзүмүн икиси дә бирдән айдын... (Палтосуны чыхарып астыдан асмат истәркән.) Бу нәдир? Йүз дәфә де-минен ки, бурадан башта палтар асмајын.

Пакизә. Бағышлајын, мән асмышам.

Зәһрабов. Чай көтир (Пакизә палтосуны көтүүрүп Халида жан отага кечир.) Евә кәләндә слә бил чәнәнәмә көлирәм, наымындан зән-там көдир. (Пауза. Пакизә.) Јено оно ө'ландыр нүрмүсеп диварап?..

Пакизә. Көрәк ки, орада айдын язылыб, партија ичласылыр.

Зәһрабов. Масаланыз надир?

Пакизә. Аспирантларын несабаты.

Зәһрабов. Нә несабат, жолдаш партком?

Пакизә. Еввәла, мән евдә партком дејиләм, адича бир гонағам, иккиси да сиз директорсунуз, аспирантлары көстәрдийиниз лагејдик... (Халида элиндә чай кәлир.)

Зәһрабов. Аспиранттар өз узурнанда ишләмірсә, биз нә едәк?

Пакизә. Бәс директор бунун сәбәбини билмек истәмәми?

Зәһрабов. Мән сәбәби мүнәкимә етмәк лазым дејил, иш көрәм лазымдыр. Сәбәбијәт нағында Кант языр ки... (Блокнотуны чыхып охумаг истаржы.)

Пакизә. Ы, ону билүрик.

Зәһрабов. Аспирантлар нағында Али Тәһсил Назирлийинин јүз түрх дөлгүз нәмрәли әмринин он дөрдүнчү маддәсиин «Б» бәндиде дејилри...

Пакизә. Уч ил мұлдатында диссертасијасыны языбы гурттармајан-шар аспирантурадан харниң едилмәлидирлар.

Зәһрабов. Мән дә еләләрини говачагам, вәссалам.

Пакизә. Бу ки, тәрбија наситасы дејил.

Зәһрабов. Мәнә психолокијадан дәрс демә, мән нәр шејдән әв-вад идарәде директорам, буна кера да мән жалызы ганунун һәкмү илә һәракәт етмәлийәм.

Пакизә. Ганун чох сојуг олур, ону үрәк ганы илә иситмәк, сонра ҹаплы адамлара тәтбиг етмәк лазымдыр.

Халида. Идарәни өвә көңүрмәсөнис олмаз? (Султан чай ичмәк чүп гәнд көтүүр, гәнд жүрүсүн элиндә самбаллајыр.)

Зәһрабов. Бу бојда да гәнд олар? Ағыза да јерләшмиш.

Халида. Гуллугучу дөграјыб.

Зәһрабов. Гуллугучу дөграјанда нә олар, нәр шејин бир ганун-тайдасы вар, ja јох? (Султан столун үстүндөк зәрфи көтүүр.) Бу ким-әндир? (Үстүнү охујуб.) Јенә гарылданыр, нә истәјир?

Халида. Оху, көр нә истәјир.

Зәһрабов (мәктебу бир кәнара атыр). Мән ки, мәнкәмәниң гәт-аменсис әсасын она ајда отуз дәрд манат элли үч гәпик верирем. Да-на па истәјир?

Пакизә. Ана мәнбабетини отуз дәрд манат элли үч гәпиже дејил, милдонларла пула сатын алмаг олмаз. Ана сәнин пулуны дејил, өзүнү көрмек истәјир. Ана мәктебуна ганун маддәләри илә јох, үрәнин һәрәти илә ҹаваб вермәк лазымдыр, жолдаш психология!

Пәрдә

ҮЧҮНЧУ ШАКИЛ

Шоңар бағы, солда ресторанды баға ачылсан пәнчәрәләр, сағда бағын көншүйкеси. Ресторандан мүсиги саслашып көлдір. Көнчілор икى бир, үш бир каззинир. Гулам Атобба иле ресторандан чыхыр.

Гулам. Атобба чаны, бу неч мәни ачмады.

Атобба. Нолуб ахы?

Гулам. Іарымчыга мән жохам, елжәшдин, кәрәк полну олуб чыхсан. Нөшүн ки...

Атобба. Бу да бәснинздир, Гулам чаны, даңа кетмир.

Гулам. Он или мән әкмішем, сәнә нә олуб, ај Атобба?

Атобба. Фарс дејир кәм-кәм бухур, һәмниша бухур, ај Гулам.

Гулам. Жох, атам, мән о кәм-кәм жохам, газ вур, газан долсую. Мән замаг оланды да елә-белә идим, инди дә ки, жаҳын оғланларын көмәйдін олшумшын завресторан, кеңе елә беләйді.

Атобба. Аллах пис құнұмұзы елә-белә еләсін.

Гулам. Аңчаг аллап бир дә ораны бизде көстәрмәсін. Үрәйімдін шеңдер кечириди. Атобба чаны бачармыйдым. Фајтоң аты кими көзмәндік гоқындырым.

Атобба. Шүкүр олсун қәлмисән жејек, ичәк күл олаг, бүлбүл олаг, гәфәдә олмаја...

Гулам. Эсил сөз елә будур. Жемәк үчүн дә кәрәк верәсән ел-элә Нөшүн ки, тәк алдан сас чыхмаз.

Атобба. Элбеттә...

Гулам. Алым ағрышуву, ғәмүн кәм. Қәл өпүм сәни, мән ахы, орда долләклик өбрәнништім. Қәләндән сонра бачыларым мәнә дејир ки, қәл долләклик ела. Әз-әзүмә дејірәм, түк жолмагла да чөрәк газанмага болар?

Атобба. Ушагсан? Ај Гулам, сән бирдән-бири қәлән кими нечә олду ки, видигат олуб завресторан олдум?

Гулам. Телефонун күчүнү, билмирсән?

Гулам чибиден бир бынаг чыхарыб, алини оңиадыр.

Атобба. Но энтиг шејдир, ај Гулам.

Гулам. Орда газаматта өзүм гаýырышам. Хөшүн көлир көтүр.

Атобба. Чох сағ ол. (Бычагы чибина жојур. Фәхрәддин көлир. Оны сачлары чаллашышы, камилләшшишілер. Гулам ону көрүп дүрүх.)

Гулам. Атобба, буну таныңысан?

Атобба. Нөшүн тапшырам, бизим участокуң сүдәсінді дә.

Гулам. Мәнни он ил нааллајан да бууду да. Дајан ојнан ишім вар (Фәхрәддин жақынлашыр.) Салам вәтәндаш судя. Амма инди мән саңа јолдаш да дејә билярәм. Истәјәрәм неч ону да демәрәм. (Пауза.) Мәни танымадыны?

Фәхрәддин. Жох.

Гулам. Элијову танымырсуз? Гуламы?

Фәхрәддин. Іансы Гулам?

Гулам. Судит еладијиз.

Фәхрәддин. Аха, ини таныдым. Һаңан қәлмисән?

Гулам. Бир-ики ај вар. Нечесиниз?

Фәхрәддин. Сағ ол, сән нечасаң?

Гулам (мейдан охујурмуш кими). Мән о вахт замаг идим, инди да дәвәттіндән завресторанам. (Они иле ресторанды көстәрір.) Бујурғаным ол.

Фәхрәддин. Сағ ол, тәләсірам.

Гулам (онуң голундан тутур). Кедәк балача вураг, сағлығындан бар шејніз вар.

Фәхрәддин. Чох сағ олун, ачылғым жохдур.

Гулам. Дүніядыр да, ѡлдаш судя, ғәмүн кәм, адам жыхылар да, дуар да, аңчаг адам одур ки, жыхылана дајаг ола.

Атобба. Бәс неч? Дүшмән сәнін дашина, сән дүшмәнін ашина, дүшмәнін малы, дүніјада глаачаг.

Гулам. Он или вердин мәнә, ғәмүн кәм. Кетдім чөкдім, кәлдім. Мән кено һәммін адамам.

Фәхрәддин. Догрудан һәмин адамсан, Гулам, неч дәјишилмәми.

Гулам. Ада, даищән сән. Гочалмысан, саң-сағталын ағарыб, мән нешүн дәйіншін ахы. Ичірик арағы, көк еләйирик дамағы.

Фәхрәддин. Аңчаг, о араг шүшәләрінин жена бир күн башында шатлајағына әминән.

Гулам. Бура баҳ, о праваны бизде гачаг еләмә. Биз сәнни үчүн шаш мушаг дејілник.

Фәхрәддин. Мәним сәнә жаңығым көлір, Гулам.

Гулам. Сәнни өзүү жаңыбын қолсам, Әмирсән, ичмисрән, дартымын өзүү гәндә торбасы кими. Дүніянан кефіндән хәбәрин жох, ишениндең хәбәрин жох. Кедәк, Атобба...

Атобба (кеда-кеда). Амма жаман дедим ба. (Гуламла Атобба көдір. Эшрәфлә Пакизә көлір.)

Эшрәф. Oho, Фәхрәддин, салам!

Фәхрәддин. Салам Эшрәф, салам, Пакизә, нечесиниз?

Пакизә. Сағ олун.

Фәхрәддин. Индика Гуламы көрдүм, көзүнүз айын.

Пакизә. Сағ олун.

Фәхрәддин. Мән зәнни едирдім ки, бу неча илдә о, дәјишир. Тәссүф ки. (Пауза.) Мәнчә бурада мұғассыр сизсизиниз,

Эшрәф. Догрудур. Чүнки бүнләр онын өзүнәзіләрләр.

Фәхрәддин. Хасијәті сонрадан дәјишишмәк мүмкүндүрмү, ѡлдаш психологияр?

Эшрәф. Мүмкүндүр. Мәним диссертасия мөвзуму да ела бу мәсәләнең олымушшудур.

Фәхрәддин. Мараглыдыр.

Эшрәф. Мәнчә корланымыш бир адамы, женилден тәрбијә етмәк үчүн ашылтап вә тәһимтәләрни, ежүд вә иәсиинин о гәдор доғајасын жохдур. Бүнүн үчүн о адамын өзүү шүүрүл сүрттә дәрк етмәсін асас шәртдір. Нессләре тә'сир етмәк, оны сарытмаг, бүтүн варлығыны сиқлаләмек лаңымдар. Нима-етмәк, баш сыйгалаамагла тәрбијә етмәк олмаз.

Пакизә. Ев жаңандай сонра нарај салмаг мәңнасыздыр. Чалыштаг лазымдыр ки, ева неч од дүшмәсін. Дүшдүсә, оны кечиртмәк чатиншар. Сиз халғ һакимләрін ісә жаңызы чаза кәсмәкәл ишинизи битмис кесеб едирсизиниз.

Фәхрәддин. Мән сизин тәнгидинизә разыјам. Биз тәрбијә ила машиғул олмалызыг.

Эшрәф. Мәсәлән, көтүрәк сизин достунуз Султаны, о неча адамыр?

Фәхрәддин. О, ушаглығда чох сәмими, меңрибан бир ѡлдашты. Таңсіл мүддәттінде бирдән-бири дәјиши. Догрусы мән лап мат галышам.

Эшрәф. Белә чыхыр ки, әввәл жаҳшы иди, сонрадан дәјишиб, пис мұду?

Фәхрәддин. Бәли.

Эшрәф. Демәк жене жаҳшылыға дөгрү дәјишилә биләр. Бунун үчүн жајатында бейік бир сарсынты лазымдыр. Ела бир сарсынты ки,

она өзүнүн иш адам олдукуну дәрк етпирсін. Һәләлік онун көзлөрінің көрдүр. О, өзүнүн иш ишларини көрмүр. Елә ки көрдү, аյлаңаң. Фәхрәддин. Догрусу, мәни ишан билмірэм.

Әшрәф. Инанын, Фәхрәддин!

Фәхрәддин. Нә дејірәм. (Пауза.) Нә исә, мәни бағышлајын. Мән кедим, вачыб ишм вар.

Пакизә. Буурун.

Әшрәф. Һәләлік. (Фәхрәддин көрушүб кедір.) Пакизә, бу күн өзүм о гәдәр шохбаттисс едірәм ки.. Чүкүк бу күн жаҳшы ишлөміншам. Баһар мұзғалымын сағ олсун, точруға ишларими онун синфиңда апартырам. Мәнән чох көмек едір.

Пакизә. Демек бизим Арифкилини синфиңдә?

Әшрәф. Бали.. Арифи да мұшанидә едірәм.

Пакизә. Сән жаңын жаҳшы ишләдійнә көрәми өзүнү шохбаттисс едірсан?

Әшрәф. Йох, үмумијәттә бу күн әнвалым чох гәрибәдір. Нәр шеңләримдә гәрибә көрүнүр. Чох гәриб...

Мираста кәлир

Мираста. Ай гардаш, бураларда бәстәбој, башы түксүз, гарагаш гаракез бир оғлан көрмәмисиниз ки?

Әшрәф. Гарагаш, гаракөз, бәстәбој оғлан көрмүшүк, анчаг башы түксүз оғлан көрмәмисин.

Пакизә (құләрәк). Оғлан һара, башы түксүз һара? (Әшрәф кестары.) Оғлан белә олар, ай хала.

Мираста. Эввәлән, нәр көсин оғланы өзүнә шохдур. Иккінчиңди, мәнін оғланының башы түксүз оланда нә олар? Гызыл да отсуз жерде кизләнәр. Үчүнчүсө дә ки, биз начандан хала олдуг, ай ишено? Отзуң үзәлә бу күн кечимишәм.

Пакизә. Онда сизин отзу үч жашылызы тәбрік едірик.

Мираста. Даалдан атылан даш топуға дәјәр, экәр сән билсәйдің ки, мән кимин адамылам, мәнилә о дилдә данышмаздын.

Пакизә. Эркін кімдір?

Мираста. Елә бир ишин саһибидір ки, идарәләрдә һамы онуң алини баҳыр.

Пакизә. Диңгизордур?

Мираста. Ондан да бейүк.

Пакизә. Назирдір?

Мираста. Назир дә оның алини баҳыр.

Пакизә. Бас нәчиндер ахы?

Мираста. Бухалтер! (Әшрәф гәхәнә әзекиб күлүр.) Нијә күлүр сен? Сизин идарәнин бухалтери сәнниң өзүнү аз кет-кәлә салыбы? (Мираста кедір.)

Пакизә. Дедин ки, нальын чох гәрибәдір нә?.. Бәлкә бирини сөвирсөн?

Әшрәф. Бәлкә дә...

Пакизә (најчан кеңирир). О, Әшрәфин она көнүл ачмак истедиңни зәнни едір. Онда.. айдындыр...

Әшрәф. Дүзү.. Сәндиң нә кизләдім. Оңсуз да мән бир күн сәненең тәлбими ачмалы, (Пауза.) Ен, лазым дејіл. (Бу заман Гулам сәрхөш налда көрүнүр, жепидән әкілир. Оны бу вәзијәтдә көрән Пакизә эсбін лашиб.)

Пакизә. Жен сәрхөшдүр. (Пакизә онун далынча гачыр.) Гулам, дајан көрә! (Пакизә кедір, Абдулла кәлир.)

Абдулла. Бұрада учабој, кирдәсифет (Әшрәфи танысын да жеңір.) Әшрәф, салам!

116

Әшрәф. Салам, нә олуб, Абдулла дајы? Абдулла. Өлүрәм, Әшрәф, тәр ичиндә өлүрәм, арвады итири-шам.

Әшрәф. Нече арвад?

Абдулла. Бизим чананы дејірәм. Учабој, кирдәсифет, инчедо-даг, чонура жанағ. Тапа билмәсәм олан-галан түкүмү дә јолачаг...

Әшрәф. А киши, идарәдә биз мааш вериңчә чанымызы болғазы-миза жытырсан, инди арваддан горхурсан?

Мираста кәлир, сәбебі гудаг аспар

Абдулла. Аталар демишкән, арваддан горхмајан шејтандан горх-маз. Евләнмәмисен билмирсән.

Әшрәф. Даңа саңа сөзүм жохдур.

Мираста (жахынлашыб). Абдулла!

Абдулла (өзүн итирир). Чан!

Әшрәф. Абдулла дајы, көзүн айдын олсун, арвад тапылды. Худа-нағиз.

Кедір

Абдулла. Нә дејірсан, еж мәнім һури гылманым, өмүр зинда-ны?

Мираста. Өзкә ушағын жаңында мәни аягалты еладин?

Абдулла. Тевба, эт-төвба!

Мираста. Галх, кедәк мәнім қабин-талағымы вер.

Абдулла. Дејәрсән, еләмзассан.

Мираста. Дедим гүрттарды. Сән мәни чана кәтирдин, чана!

Абдулла. Бәзәм әввәл чаның жох иди?

Мираста. Мән әввәл белә идим бәjәм? Бир бах, эријиб чөп дән-мушам, Іары чаным галмајыб.

Абдулла. Нә гәдәр ерисен аталар демишкән түкүн үч ешшәје-јүкдүр.

Мираста. Узун еләмә, бошанырам, вәссалам.

Абдулла. Ахы, нијә, мән сәнне неjlәмшишем?

Мираста. Бундан артыг нә едачәкесән, мәнин өмрүүн ән көзәл-күнүлә, раждени күнүмдә дә сән мәни сајмыран.

Абдулла. Ай сәнни о год ражденинә гүрбан олум, бу раждени из-гәләр олар?

Мираста. Мин дәфә! Нә гәдәр ки, сагам һәр күн.

Абдулла. Аталар демишкән сорушмаг аյыб олмасын, инди нечә жашын тамам олур?

Мираста. Бәс һәлә билмирсән?

Абдулла. Жен отзу үч?

Мираста. Бәс нечә!

Абдулла. Сынимыш saat кими сәнниң әгрәбин он илдир дајаныб отзу үчүн үстүндә. Бәс сәнни отзу дәрд жашын неч олмајаңаг?

Мираста. Жох, отзу дәрддан зәһлом кедір.

Абдулла. Зәһлон кетмәйнәнді? Бир hatt-хесаб вар, ja жох?

Мираста. Жаҳшы! Бухалтерлийни бизим жашымыза тәтбиг елә-мосы да олар! Йарамас!

Абдулла. Нә олду, һамының ишинә жарадым, сәнни ишинә жох?

Мираста. Кедәк, падарочында жаҳшы бир шеј көрмүшәм, ону мәнә ал.

Кедирай, ресторандан кәдерли бир маңын ешилир. Шалала кәлир

Әшрәф. Шәлалә, кими ахтарысан?

Шәлалә. Гуламы.

Әшрәф. Гуламы ахтармаг жох, бирдәфәлик унұтмагын вахты де-желми?

Пакиза кедир

Шәләлә (тәк). Іазыг тыз, сән сох јахши адамсан, сән ону севир-сан, о исә мәни севир. Ондан кечмәк мәним үчүн на тәдер атыр олса да •
шын из ешгими, сәнин бөйкөлдүн гурбан вермәлиәм. Мән Эшрафи сев-
сан да буну она иисс етдириңеңәјем. Гој о сәнниң хошбахт олсун, чун-
да она сән лајигсән!

ПӘРДӘ

ДӘРДҮНЧУ ШӘКИЛ

Педагоги институт. Гырмызы күші. Сағда дәйліс, Султан, Эшрафин әсәрине оху-
матын шашылдуру. О, охудатча әсеби наиллар кечирир. Телефон сәсленір

Шәләлә. Айрылмаг истәйирәм. Аңчаг о разылыг вермир.
Эшраф. Сән бошанстандан сонра о нәчиidir.
Шәләлә. Мән истәйирәм һәр шеj разылыгla олсун, Жохса о һәр
чинајот аз ата биләр.

Эшраф. Гој сән истәдүйин кими олсун, Шәләлә! Мән архајын ола
билимәрмән! Ини маним гәлбимин дәүлүттүләрине чавабын иадир?

Шәләлә. Оныла бошаның-бошаннамағымын сәнә неч бир дахли
жохдур. Һәр ини һаңда сәнниң тәклифин мә'насыздыр. Мәни унут, наста-
лам!

Эшраф. Нијә?

Шәләлә. Хәниш едирам, Эшраф, бу сөһбәти бир жана гојасан,
мүмкүн дејил.

Эшраф. Ахы, нијә? (Ресторандан «Нәдир» мәнишеси ешидилир.
Мәнишеси тәранасы алтында.)

Эшраф. Сән дејирсоң севмирәм.
Бәс бу ешг. һәнас пәндер?
Урайндан юксәлән
Бу налә, бу сас пәндер?

Мән ешгими данымырам.
Арзудан осанымырам.
Дејирсоң ки, јанымырам
Бу одлу иәфәс пәндер?

Сән мәни севдин, мәни
Мән сәни севдин, сәни
Сево билмәм өзкәни
Жолу касан бас пәндер?..

Мән сәнни пәнден чакиндијини билмирам. Шәләлә! Сәп, Халидә-вә Пә-
кизәниң сәнә көстөрдикләри бејүк гајғының мүгабилинде онлардан ке-
ча билмирең. Халидәни дејә билмәрәм, аңчаг Пакиза һәр шеj баша ду-
шын гызыздыр. О, бици дә баша дүшәр. Мән елә инидичә она бу сири ачма-
истәйирдим.

Шәләлә. Жох, лазым дејил, онун гәлбини јаралама! (Әсеби ал-
дымларла кедир.)

Эшраф (сарсылыр). Гәрибәдир, көзләрни башга шеj дејир, дили
башга шеj.

Эшраф кедир, бир тәдерден Шәләлә иле Пакиза көлир.

Пакиза. Мән ону бурада гојуб кетмишәм. Бәс бу һара кетди?

Шәләлә. Јәгін көзәлжыб, қалмәмисен кедиб.

Пакиза. Неч билирсәми, Шәләлә, мән ону иң тәдер севирәм?

Шәләлә (хөжли фикирли). Иисс едирам!

Пакиза. Гулам жојду ки... Индичә мәни үрајини ачырды, тојма-
ды, билмирам нарадан кәлди? (Шәләлә сарсылыр, скамјала әйләнди.) Са-
нә иң олду?

Шәләлә. Үрәим сыйхылыр, Пакиза, дәзә билмирәм, јашамаг эзаб
имши.

Пакиза. Сәфөнләмә, аж гыз, јашамаг көзәлдир, хүсусен севанды.

Шәләлә. Бир-бирини сева, һәм да севила. Аңчаг говушмалары
мүмкүн олмаја. Бәс бу дәрдә нечә? Дәзмәк олармы?

Пакиза. Бу, албатта, ағыр дәрдләр. Лаки бунун бизә дәхли жох-
дур. (Пауза.) Шәләлә, јегин ки, о бураларда мәни ахтарыр. Сән бурда
мәни көзә, бу саат калирәм.

Зәйрабов (дастәжи көтүрүр). Бали, Зулика, сансан? Салам
сәбильәшмә! Јахши! Бир аз да қөзәл! Бишинча дәзмүсән, дүшүнчә дә
дәз. Ахы, ушаг вар. Бәс Ариф? Сәнә дахли жохдур? Бәс мәни на дејәрләр?
Сән таләмә, мән өзүм жолува гојачагам. Зулика, хәниш едирам, бир дә
бура зәнк еләмә. Ахы, јахши дејил, чүнки Халидәни бачысы да бурда
шылайыр. Јахши, һәләлик, селуу. (Дәстәжи ассыр, янидән зәнк, дастәжи
көтүрүр.) Бали, өзүдүр данишсан. Арифин мұлланимидир? Һә, ешидирам,
нечә, Ариф өзүнү мәктәбдә јахши апармыр? Мәктәба қалмәлијәм? Жох
бу олмады, мәни махтый жохдур. Экәр мәни мән көрүшмәк, данишмад
истојиресинс, зөйтөн чәк јанымын көл. Һәфтәнин базар ертәси, чәршәнбә
за шөйбә қүнләри, бирдән уча гәрәп гәбул саатларымдыр. Бууруа билэр-
сан. (Дәстәжи ассыр.) Амма иң зырымадыр, мәни мәктәбә өчүнүүр, (Зәнк
соңыр.) Ало... Аз... Елмира, нечә дафә сәнә тапшырмашын ки, мәни со-
рушсалар, денән бурда жохдур.

Абдулла көлир.

Абдулла. Нәһајэт, сизи тапдым. Кетдим, кабинетиизэ катиба
дели ки, бурдастыныз.

Зәйрабов (башыны галдырымадан). Һә... бурда мәшүулам, сон-
ра калдарсан,

Абдулла. Маашы қатирмишәм.

Зәйрабов. Һә, кәтир көрек.

Абдулла (надөвли Зәйрабовун гарышсында ачыр). Үч јүз гырх
алты манат, иирим беш гөпик.

Зәйрабов. Нијә белә аз?

Абдулла. Бу авансидыр, жолдаш Зәйрабов.

Зәйрабов. Ону билирәм, мәни де көрүм, бу тәдер пулу иеэ чых-
мисан?

Абдулла. Ыамысы бурда јазылыб. Бир да-ахы аյын иккичи јары-
сында чыхылмајачаг һә.. Срагакүн кәнддән, ананыздан рәсми бир тә-
луга алмыши...

Зәйрабов. Нә тә'лигә?

Абдулла. Ананыз сиздән алдығы алименти истәмир.

Зәйрабов. Нечә? Айда отуз дәрд манат элли үч гапни истәмир?

Абдулла. Бәли, јазыр ки, оғлумун вәзијәти ағыр олдуку үчүн

алименти она бағышлајырам.

Зәйрабов. Вәзијәти ағыр?

Абдулла. Бәли, слә јазыр.

Зәйрабов. Бағышлајыр, саг олсун. Онда бу айдан мәни мә-

шам отуз дәрд манат элли үч гөпик артыр.

Абдулла. Бәли, бәли, аталар демишикән пул ки, вар, чан јонгары-
шыр. Аталар демишикән, топијин гәрдини билмәјөн, манатын гәрдини неч
былмәз. (Абдулла чыхыр, дәйлізә Эшрафлә тогтушушур.)

Әшрәф. Абдулла дајы, салам.
 Абдулла. Тутағ ки, элејкәссалам, соңра?
 Әшрәф. Сонрасыны өзүн билмисрән?
 Абдулла. Чаның уңуң жохдур.
 Әшрәф. Нијә ахы, бу күн айын дәрдүдүр.
 Абдулла. А киши, пулуң неңириңсан, аталаң демишкән, пул ки, вар
 ал чиркидир.

Әшрәф. Абдулла дајы, (Әжилиб гулағына.) јардым кассасында
 залдан биртәншәр дұзат, мәні барқ лазымдыр.

Абдулла (әжилиб гулағына). Онда ишин ахырында қол, амма нең
 көсәз демә? (Дәліздө телефон зәнкі. Әшрәф телефона тәрәф кедәркән)
 Елми ишчи олмуссан, лап академик ол, чох хорузланма, мәндән асылы-
 сан. Аталаң демишикән, пулуп вар бәлисан, пулуп жохдур дәлі. (Абдулла
 кедір.)

Әшрәф (дәстәнің көтүрүп). Бәли, Пакиза, салам, Әшрәфдір, нең-
 сән, Пакиза? Диссертасионны музакириң? Соат уччадыр. Жох, хәстасы-
 калма, Калирсан? Онда өзүн бил. (Әшрәф дәстәні асыбы жан отаға көмек-
 истәркән Шәлалә көлір. О хејде пәрішандыр.) Шәлалә, нә олуб?

Шәлалә. Неч бир шеј, мәні Пакиза лазымдыр.

Әшрәф. Пакиза бу саат бурда олачат. Ахы, нијә белә һәјәнни-
 лысан?

Шәлалә. Неч... Билмирәм нејләјим. Ахы, сон дүнән мәктебе нија-
 калирдин, мен соңа демирәммәни ки, о мәни аддым-аддым изләйр.

Әшрәф. Жохса мәни көрүб?

Шәлалә. Қөрүб әз бутун дедикләрини дә ешиңди.

Әшрәф. Гој ешитсін. Сән ки, ондан аյрылмысан.

Шәлалә. Неча гој ешитсін. Әшрәф, бир дәфә бил, сәнни севдан
 баш туасты дејіл, мәндән әлчәк, мәни бәдбәхт еләмә.

Әшрәф. Жохса ини хошбәхтсән?

Шәлалә. Бәдбәхтам! Өз дәрдим өзүм бәсdir. Елә инди Пакиза
 шыны мәсләнгә кәлдім. (Шәлалә ағлајыр. Әшрәф чиб дәсемалыны ҹыхы-
 рыбы онуң көз жашыны сиңәркән Зәһрабов әсәби наңда кабинетдән ҹыхы-
 онлары көрүр.)

Зәһрабов. Багышлајын, сизэ мәне олмадым ки...

Шәлалә (өзүннү итирип). Султан дадаш, Гулам мәни раһат бу-
 ракымы, мани һәр жерде көлкө кимні изләйр. Бәдәләйр.

Зәһрабов. Мәсөла айданың, кет биз, қәлиб данышшарыг... (Әсә-
 би аддымларла кабинетін кечір.)

Шәлалә. Бу да бело. Өзүм дә билмирәм кимә пәнаң кәтирим.

Әшрәф. Eh, Шәлалә, мән сәндән неч баш ачмадым... (Она жаҳы-
 лашыры, әлини тутуп.) Шәлалә, сән көз мәнә гулаг ас.

Бу заман Гулам дахил олур

Гулам. Aha... Жаҳы тутмушам сизи. (Әшрәф) Ада, сән жәнни бир
 белә годугланмысан ки, Гуламнын арвадына саташырсан? Сән бәзім мә-
 ни танымырсан? Инди нечесән көзүңүн алтыны фәнерлијум? (Әшрәф
 нүчүм чекір, Шәлалә ортаға кирип.)

Шәлалә. Гулам!

Гулам. Зашишат еләйирсан ашнову? (Сәсә Зәһрабов ҹыхыш, Шә-
 лалә кедір.)

Зәһрабов. Нә олуб?

Гулам. Султан гәзәш, бунун өзасыны жа өзүн вер, әкәр вер-
 ман, мән өзүн опун чавабыны вәрәрәм.

Зәһрабов. Ахы, нә олуб?

Гулам. 3—4 күндер арвады күдүрәм. Қөрүрәм бу һәриф Шәлалә

Әл чекмір, даға билмир ки, папаг алтында оғланлар вар, кечәрәм же-
 же он илимдән, валлани...

Зәһрабов. Әшрәф, бу на сөздүр?

Гулам. Ада, бу дүниә һәркі-һәркі дүңгасылдыр ки, нөр кас исто-
 шыны елијә? Бура жері дөкүл, кишисан, чых бајыра айырд елијәк.

Зәһрабов. Гулам, бәсdir, нәр сөнбәттің өз жері вар, сиз архызы
 да, мән өзүм бу мәсәлә ила машигул оларам. Сан да (Әшрәф) кет, чама-
 жа хәбәр вер, он датиге жаңы музакириә башлајыры.

Әшрәф кедір

Гулам. Қөрүрәм да.

Зәһрабов. Мән қөрүрәм, сән буңу мәна жох, буна вурулан ба-
 шын да:

Гулам. Ким вурулуб буна?

Зәһрабов. Бачын Пакиза.

Гулам. Жох, эшиши!

Зәһрабов. Бәли, заңым ордан Пакизаны элиниңда сахлајыр, бур-
 да Шәлаләнни.

Гулам. Жох, Шәлалә она мах вермір.

Зәһрабов. Мах нодир?

Гулам. Жәни жаһынлыг вермір.

Зәһрабов. Һарадан билирсән?

Гулам. Гулагларымда ешитмішам. Бир һәфтәдір мән бунлары
 жудором. Нә гәдер дил тәкүрсә бир шеј ҹыхымыр.

Зәһрабов. Бу даңа жаҳыс. Сән көз биз, бутун бунлары бачы-
 шынына даныш. Пакиза һәр жерде ону мудафиә едір. Ела билир ки, бу ал-
 ағынша өзлөнешәк.

Гулам. Мән даңа буңу бачымда нәш дејірәм, өзүм чавабыны ве-
 ფылымдарын бәйәм?

Зәһрабов. Мән кө дејірәм, сән она тулаг ас. Мән онун атасыны
 азуппа жаңдырмат истәјірәм. Далина сонра баҳары. Инди кет бош-бош
 үраларда аварадалана.

Гулам. Авараланмајым нејләјим, ишим жох, күчүм жох.

Зәһрабов. Бәс ишләмірсән?

Гулам. Жох, ҹыхартылар.

Зәһрабов. Нијә?

Гулам. Достун Фәхрәддин гојмады.

Зәһрабов. О нәчирид ахы?

Гулам. Мәрдимазар оғлу идарәмізә жазыб ки, Гулам Элијовун ти-
 таратда ишләмәк һүргүү өлиндән алыныб.

Зәһрабов. Қөрүрсән?

Гулам. (Зәһрабовла өзүнү көстәрир). Зор дәјүл ки, кишинин би-
 көрмәјө көз жохдур да.

Зәһрабов. Жаҳы, неч ебі жохдур. Инди кет, ахшам қалерсән.
 ҹыхышарыг. (Гулам кедір.)

Зәһрабов (тәж). Бәли, Әшрәфини бу әңвалиті лап жерине дүш-
 күн. (Ишыг сөнүр. Женидән жаңыр. Гырымзым күш, Зәһрабов, Рұстэмов,
 Пакиза, Әшрәф вә башга елми ишчилар. Зәһрабов хејли һөјәчанлыдыр.)
 Үралардан башшы, умумијеттә диссертасијада елмилик аздыры.

Рұстэмов. Буну нәјә әсасын дејириңиз?

Зәһрабов. Сан айлаш, гулаг ас. Ҙыхышлар аздыры, ситет аздыры.
 Өзүн өзүн опун чавабыны вәрәрәм. Сәнни мөвзүн хә-
 жактерин тәрбијәси һаттында. Легсага характер һаттында жазыр ки...
 Чындын блокнот чыхарыб охумаг истәркән.)

Әшрәф. Шубхәсиз, классик педагог вә психологларын характер

нагында гијматли фикирләри чохдур, лакин биз онлары јалныз төкәрә ламагта кифајтләнәкмә?

Зәһрабов. Сөн тәэс нә дејәмәкәсән ахы? Іәни сөн Макаренко да Еңелсән чох билүрсөн?

Әшрәф. Марксизм еңкам дејил.

Зәһрабов. Сөн иңәлә чох ушагсан, Эшраф, тәэс сөз дејәси вакты на галыбы...

Пакизә. Экәр бу эсәрин нөгсәні тәэс сөз демәснәдәдирсе...

Зәһрабов (опун сөзинү касып). Бурадакы яени фикирләриңиң бир елми эсасын јохдур. Бу, әлламалыккыр, елм дејил, куда яенилик елејиб... баң-баң... неч каса асасламыр, амма мән истәнгәрм биләм, көрә бара барәд Леесграф на дејиб, Макаренко на дејиб?

Рустэмов. Экәр онлар демәйисе, биринчى дәфә чаван бир со-вет алими бир мәсәләни ортажа атырса, бу сизи нијә горхудур?

Зәһрабов. Сан да белә, Рустэмов? Ең демешкән (Шибидә блокпүнү чыхырып охуур.) сәнә күвәндүм дәғлар, сәнә дә гар ягар... (Баһар мүәллимә колир, гапыдан бојланыр, ичаридә ичләс кетәнин көрүб дәһлиздә аյлашир.)

Рустэмов. Мән бир елми рәhbәр оларат аспирантымын тезисләри или разыјам...

Зәһрабов. Бәс биз бурда мүгәввайыг? Ганун үзәр биз бурда директоруг, яңа...

Әшрәф. Ситатларын, назыр дүстүрларын гүргүндиң сүрунмак да јорулмадыныз, эзбэрләдүйиниз ситетлары өз һәјатыныза да тәтбиг едилмишиниз.

Зәһрабов. Мәним һәјатымла сәнин нә ишин?

Әшрәф. Мәним мушанидә объектимдән бири дә сизин вә ушагынызын һәјатыдыр.

Зәһрабов. Іә, яхшы јадыма дүшдү. Диссертасијаны 176-чы сәнғиәсендә җазырсан: ушатда худбинник аила тәрбијәсүнин дүзүн ол мамасындан иралы-колир. Бу дөгрүдур, лакин мәним оғлум Арифи худбинник нумусын кими мисал кәтирмәк дүз дејил, чүнки о чох садә ушагындар.

Әшрәф. Сәнбәт едирсисин!

Зәһрабов. Яңын мән өз ушагымы да танымырам?

Пакизә. Хејр, танымысыныз.

Зәһрабов. Бәлкә мән өзүмү дә танымырам?

Әшрәф. Дөгрүдур, сиз өзүнүз танытмаг лазындыр. Елә ки, өзүнүз көрдүнүз вә танылдының тәрбијә олуныма башлајачысыныз.

Зәһрабов. Нечә? Мән тәрбијә олунымашып? Сөн мәни тәнгидирсөн? Унутма ки, шәхсијәттә тәһгир, ганун үзәр чинајат несаб олуну. Йәни ки, сән чинајат мөчәлләсүнин 202-чи маддәсендән хәбәрсизсан.

Әшрәф. Мән верин диссертасијамы.

Зәһрабов. Ал! (Чамаата.) Ичләс гүрттарды, дурун! Тартан-партан салмајын. Дагылын!

Әшрәф. (Диссертасијаны алыб гапыдан чыхыр. Дәһлиздә Баһар мүәллимә илә раслашып.) Баһар мүәллимә, салам.

Баһар. Салам, ичләс гүрттарды? Олар?

Әшрәф. Болы, бујурун ичәри.

Баһар. (Әшрәф кедир. Баһар мүәллимә гапыны ачыб.) Кәлжолар?

Зәһрабов. Йох, көзә.

Пакизә. Танымадыныз, Зәһрабов, орденли мүәллимәнин?

Зәһрабов. Йох эши, ордени һансынданып?

Пакизә. Ленин ордени

Зәһрабов. Чагыр кәлсин, соңра дејәрләр гадынлара һәрмәт еләмләр. Мән елә билдим ки, дәшүндәкى чох доган арвадлар пишанылдыр. (Пакизә Баһар мүәллимәнин ичәри дә'ват едир.)

Баһар. Мән сизин оғлунуз Арифин мүәллимәсіјәм. Сизин вахтыныз олмадырыгы учун дејишиңиз кими яныныза бујурдум.

Зәһрабов. Бујурун көрәк.

Баһар. Сиз педагогикаја иң бер сырт мұнацирләр охумуш, киңиңдер жаңымсыныз. Мән сиздән сорушурам, дедикләрниңиз өзүнүз

Зәһрабов. Бу нә сүалдый?

Баһар (сумасындан кичик бир китабча чыхарыр). Бурда жазырныз. (Китабчадан охуур.) Ушагын тәрбијәсін илә мәктәбдөн зөвлөнди мәшүр олмалыдыр. Чүнки ушаг сүтканы 4—5 саатын мәктебдеги олурса, 19—20 саатын валидејинин янында олур. Соңра жазырсыз (Башша сәнғиене чевирир.) Валидеји тез-тез мәктәб кетмәйди, ушашын мәктәбдә өзүнчө нечә апармас илә марагланылышыдыр. Инди мән сиздән сорушурам. Бу җазылгыларның сизин өзүнүз до иандиришті.

Рустэмов. Жаҳшы сүалдый.

Зәһрабов. Бу мәннин өз шәхси ишишмидир.

Баһар. Йолдаш Зәһрабов, сиз башгаларына өјүд-насихат верир, дедикләрниңиз иң өзүнүз эмдел етмисиниз. 60 илин мүәллиминин өз аյынын чығырысыныз.

Сиз мән телефонда директор олдурунузу хатырлатдыныз, лакин бинни ки, бунун мәннин учун неч бир әһәмияттән јохдур. Баһ, бу ағ саңларын бир бир директор, бир алим ятишшириштір. Санин вәзифән илүрс-олсун, мәннин учун ялныз бир валидејисан вә җазылгын кими мәжбүр көлмәйди, ушагынын вәзијәттөн өјәзимәје борчлусан. Сиз өвләдүнин көлмәйди, ушагынын вәзијәттөн өјәзимәје борчлусан. Сиз өвләдүнин көлмәйди, ушагын борчлусан. Онун хасијәттөндө, инициал өзүнчө көстәрең адабазлыг бизи горуп. Ахы, биз ону чәмијәттөн үчүн ятишшириштір. Заводда брак мал бу-хан фәйлә мәс'үлийтә алыптыгы налла, пис инсан ятишшириштөн мүәллими вә валидеји мүгәссир дејилми? Өвләдүнүзинин көләмчәндән бизимла тәрабэр сизин дә чавабдөн олдурунузу сизе билдирмәјә калдым, йолдаш директор! Инди исе худаңағыз... (Баһар мүәллимә кедир.)

Пакизә (архасынча). Баһар мүәллимә! (Пакизә мүәллимәнин рахасынча кетмәк истәркән.)

Зәһрабов. Бу һансы Баһар мүәллимәдир?

Пакизә. Елә сиз танылдыңыныз.

Зәһрабов. Йохса ба олур? Бу мәннин мүәллимәмдир?

Пакизә. Бәлә, өзүдүр ки, вар. Сизин илек мүәллимәнин.

Зәһрабов. Чагырын опу!

Пакизә. Зәһнат чөккін өзүнүз чагырын.

Зәһрабов. (Нөвлилкән яеринде сыйрајыр). Баһар мүәллимә, Баһар мүәллимә! (Онун архасынча кедир.)

Пакизә. Кедәк. (Чыхырлар. Дәһлиздә Пакизә Абдулланы сәсләр.) Абдулла дајы, биз кетдик. (Абдулла көлир.)

Абдулла. Бу яхшы олду. Мирастда даңа мәни тала билмәз. (Отуышләмәк истәркән Мирастә дахил олур.)

Мирастә. Абдулла! (Абдулла бир элинде гәләм, бир элинде кашын отагдан чыхыр.)

Абдулла. Нә дејирсән?

Мирастә. Бас бу вахта гәдәр һарласан?

Абдулла. Қөрмүрсән ишләјиром?

Мирастә. Бу вахта гәдәр дә иш олар? Қөрсән орда иш фырыйлар. (Бәрләнбін жан отага кечир.)

Абдулла. Госконтрол-задсан? Йохса ревизија көлмисен?

Мирэстэ. Сөн билмирсән ки, бү күн ражденијамдыр? Вахтында харабана көлсөн...

Абдулла. Ахы, сөнин ражденијаны кечирдијимиз ики аж олмаз.

Мирэстэ. Бу күнкү башга ражденијадыр, евләмәјимизин ийрүүминчи илдир, тез ол, кедирик концерт.

Абдулла. Ела ийрүү илдир мән концертдәјем, даңа мәнә на концерт?

Мирэстэ. Тез ол, кағыз-гәләмниң јыышыр, кедәк.

Абдулла. Ахы, мәнин ишүү, күчүм вар!

Мирэстэ. Тез ол, мән иш-зад билмирм.

Абдулла. Сөнә нә вар, аталаар демишкөн, уччо алачағын јох, бешдә вермәйин. Аталаар демишкөн, жимисин ешишэй, минимисән һалвани.

Мирэстэ. Нөйн жемишәм, дедин?

Абдулла. Дедин ешишэй.

Мирэстэ. Дедин ешишэй.

Абдулла. Јох, тарсина. Сөн ешишәй минимисән. (Өзүнү көстәрир.) Нә далына аглајан ушагын вар, нә дә дејинкән гајынанан.

Мирэстэ. Јено ушаг, Абдулла?

Абдулла. Бас нә?

Мирэстэ. Билмәмешдим, бундан соңра бешик-бәләк дәрдинә газлачадым, инди биза қазмок, динчәлмок лазымдыр.

Абдулла. Онда гој динчәләк дә...

Мирэстэ. Де узатма, душ габагыма.

Абдулла. Баш устә, ичаза-вер папагымы көтүрүм. (Мирэстэ Абулланын голуна кирир.)

Пәрдә

БЕШИНЧИ ШӘКИЛ

Султан Зөнрабовун евн. Іёмин күнүн ахшамы. Халида пианода «Көңүл төрәнаси» ни чалып охујур. Бу заман Фәхрәддин гапы архасында көрүнүр.

Фәхрәддин. «Көңүл төрәнаси! Мәним маһым.

Халида (өз-өзүн). Маһым илә дә дәрдими дағыда билмирәм. Күм дәјесөн, неча дәјесөн? (Фәхрәддин зәңки басыр. Халида гапыла тарәф келип, Фәхрәддини көрүр. Көзләринә инанмыры.) Фәхрәддин, сан-сан?

Фәхрәддин. Мәнәм, Халида, нија бу гәдәр тәәччүб едирсөн?

Халида. Ахы, сон... (Тутулур.) Ханиш едирәм, ёләшшин.

Фәхрәддин. Бәлкә бу көзләнилмәз кәлинишмәлә сизи нараңат етдим?

Халида. Сиз нә данышырсыныз, гәтиййен! Эксина, севиндијимдән на едәчәрими билмирим.

Фәхрәддин. Чох шадам. (Пауза.) Нечәсиниз?

Халида. Саф олун.

Фәхрәддин. Бас Султан наны?

Халида. Бу күн ичласлары вар деје кечикиб. Йарда олса индица көләр. (Пауза.)

Фәхрәддин. Јөгүн ки, Пакизә дә ичласладыр?

Халида. Бәли.

Фәхрәддин. Халида, шуббәсиз ки, мәним бу көзләнилмәз кәлишишин сабебини билмәк истәјирсиз?

Халида. На данышырсыныз, биз ки, јад дејилик.

Фәхрәддин. Орасы еләдир... Аңчаг һәр налда мәним кәлишишин сабебисиз дејил. Ман истәрдим ки, сөнбәтимиздә Султанла Пакизә дә иштирак едеји. Вахтын олсауды көзләрдим. Аңаг кедәчәк јерим вар. Мәсала онлардан чох сизә аид олдуруна көрбиз даныша биләрик.

Халида. Буюрун.

Фәхрәддин. Мән Гуламын мәсәләсін үчүн көлмишем.

Халида. Гуламын?

Фәхрәддин. Бәли.

Халида. Догрусу ону барәсендә сизинлә данышмага даңа маним күм көлмир.

Фәхрәддин. Мәсәлә онда дејил, Халида! Мән о заман она чөзөөрәндө мәгсадым ону ислаң евиндә тәрбияләндирмәк иди. Аңчаг көрүнүү күни бу тәдбири баш тутмады. О, нәбсханаја эңри кетди, эңри да кэлди.

Халида. Бәли, гозбели гәбир дүзәлләр.

Фәхрәддин. Хејр, бу дахили шикостили дүзәлтмәк олар. Кэли, инди ал-але вериб бирликдә бу адамы нәјата гајтарараг.

Халида. Өзү-өзүнү дүшмән олан бир адама башгасы неча көмөк дә биләр?

Фәхрәддин. Өјрәндүйимә көрә ата-ананыз ону чох эркөйүн бөгүмшүш, бир сөзү икни олмамышдыр.

Халида. Бәли.

Фәхрәддин. Ыттә мәктәбә кетмирам дејәндә дә, атасы ону хатираина дајмәмши, беләлника, ушаглыгдан онда зәйтматы мәнбабет ниссан тәрбия олунмамышдыр. Гуламын эсلى бәләсис да бурадан башламышдыр. Чүники зәйтматынан харәктеринин бириңи мүзләмилидир.

Халида. Гулам өлсә дә өзүнү ағыр ишә вермәз.

Фәхрәддин. Бах, ела буна көрә дә ону хасијеттәндә јаҳшы ала-маттар азлыр.

Халида. Сиз ки, лап психологиянунуз.

Фәхрәддин. Ахыр вахтлар психология илә мәшгүл олурام. Бизде чөзанын мәгәсди ислаң етмәкдир. Позулмуш адамлар экәр налда сиздөрдөн тәрбијә олунурлар. Нә илә? Зәйтматла! Көрүрсөн 5 иллә алан бир элиәри 4 ил, 4 ил ярыйма ислаң олуб гајыдьыр.

Халида. Догруудур.

Фәхрәддин. Гулам исә он ил чәза алды, он илә дә кәлди.

Халида. Көрүрсүнүз?

Фәхрәддин. Мән инди онунда чох чидли мәшгүл олурам! О, жеңиң аң чинајат тәрәдә биләр. Лакин биз она имкан вермәмәлийк.

Халида. Биз нә еда биләрик?

Фәхрәддин. Бу саат дејим. Мән онун тичарәтдә ишләмәк нүгүнүн эләннән алмашын. Гој онун эли пулла ојнамасын. Ханиш едирәм, ти даңа ону нимајә етмәсизин. Гојун о, нәјатда көмәккис олдурун. Бәрк аягда нечә кәдән ярдым ала билмәјечәйни нисс етсөн. Соңра таңдар елтијачы олса да сиз она пул вермәйин, чүники ялныз ичкүә сәрф күл, бир да ону меңрибан бир диллә гарышламајын. Бир бачы үчүн бу, на-гәләр ағыр олса да сиз она гарыш сарт олмага чалышын. Ханиш едирәм арамызыда олан бу сөнбәтләри она демәјин.

Халида. Нә дејирәм.

Фәхрәддин (ажаға галхыр). Инди мән кедим.

Халида. Дајанын. Бүтүн бунлардан соңра бәс сиз мәним нәјаттыла марагланмаг истәмірсиз?

Фәхрәддин. Неша мокор?

Халида. Мән мәсләнәт үчүн дәфнеләрдә сизә мурачиат етмәк истәмшөм, анчаг чосарыт етмәншөм. Чүники мән вахтында спиз мәсләнәт-әрнинэ гулаг ассајым, бу ишләр дә башымга кәлмәзи.

Фәхрәддин. Иниң күнү олуб ки?

Халида. Мән артыг Султанла јашаја билмирм. (Султан көлир. Фәхрәддини көрүб аяг сахлајыр. Гулаг асыр.)

Фәхрәддин. Сиз иңди нә стмәк истөјирснис?

Халида. Айрылмагдан башга элачып жохтур.

Фәхрәддин. Бәс соини балан? Ахы, истәр-истәмәз о көрнә сиз
бір негізде бирләшдірір. Сиз артыг ушат дејілсіз, Халида, аның
Аналыг хатирине һәр шејдә дәмәлі вә бағардығын ғодар Султана да та
сир етмалысон. Бұдур мәннін сизде масләттім.

Халида. Демәк, белә... (Javaş-jaşаш пианоја жахынлашыр
«Көңүл тараңсан»нин қалыптары) Бу маһнін сизде әңжі хатырлайды?

Фәхрәддин. Бу маһнін һәлә сизнән таныштығымыза гәлдә
Султана көсdiйимиз дүз-чөрәж мәннін жадыма салыр.

Халида. Демәк, белә... (Maһннын касир, сарсылыр.)

Фәхрәддин. Өзүнү эле ал, Халида! Ахар суя икі дәфә дүшмәк
олмаз. Тарихи көри гајтармал, жашидығын күнләрі тақтар етмәк мүмкін
дейіл. Эзизим, сәнә өз айланында берабәр хошбәхтлик арзу едірам. Гулам
нагтында дедикоримиңе үнүтма. Саламат галын. (Кедир, Халида жа
отаға чакылғыр.)

Зәһрабов (тәк). Демәк, белә! Фәхрәддин һәлә дә кәсdiйимиз
дүз-чөрәж үнүтмамышы. О нә ғәдәр аличәнабмыш. Бәс мән? Мән не
чә? Мән соҳдан үнүтумшам. Бәс виңдан? Бәс инсанлы? Бу ғаффонијат
дары. Сентиментал дүјегулар мәннілар кимилар учын дејіл. Гој бунуңда жа
ныз ахмалғылар мәшшүр олусынан. (Халида кәлир.) О бурада нә едірді?

Халида. Гуламын иши учун кәлмишди.

Зәһрабов. Сән, дејәсән, кечинишінә, тәләбәлік илләринә гајит
маг, о илләрин ширин хатираләрниңигета чевирмек истөјирсөн?

Халида. Іәр налда истадијимдан асылы олмајараг бу, мүмкүн
дейіл.

Зәһрабов. Мән бунун мүмкүн олмасы учун сәнә көмәк едә би
лерем.

Халида. Нечә?

Зәһрабов. Бунун нечәсі жохтур ки? Айрылаг, вәссалам!

Халида. Нечә истөјирсөн.

Зәһрабов. Оңда мән сабаңдан әрізәмін жазын.

Халида. Жазын, мән назырам. (Түкәз кәлир.)

Түкәз. Бура Султаның сүндері?

Халида. Бәли, бујурун. (Ичәри кечир. Султан һејрат ичинде
бахыр.)

Түкәз. Бүй, оғул, нә дурмусан? Кәл өпүшәк дајна.

Зәһрабов. Нә өпүшәк, ай арвад, нә әңбә?

Түкәз. Бүй.. Нечә из әңбә? Сән кәлмәдін, мән кәлдім дајна. Ол
маја колиним будур?

Халида. Балы (Қонара) каш олмајыл!

Түкәз. Машаллан, лап көзүндән вұрмусан, ай Султан.

Зәһрабов. На пахт кәлмисен?

Түкәз. Срафакүн.

Зәһрабов. Бәс нара дүшмүсөн?

Түкәз. Баһар мүәллимәкілә. Іә, нечә бәjәм?

Зәһрабов. Неч.

Түкәз. Ахы, биз бу бојдалығдан бир жерде бөјүмушук. Елә бир
жашадың. Сәнни дә мүәллимән олуб дајна. Бәс павән нардадыр?

Халида. Дәрсләдір, инди қаләр.

Түкәз. Нәнә олуб, мән һәлә нәвәмі көрмәмишем, она бир бәхшиш
көтиришем. (Хүрчудан бир халча ызындыр.)

Халида. Чох кәзәлдір.

Түкәз. Өзүм тохумушам. Султан, жахын кәл, бу жерләр сәнә та
нышдырым?

Зәһрабов. Іох, танымырам.

Түкәз. Нә тез жадынан чыхартты, бала! Бах, бу сәнни топалды-
оңгадыбын жерләрдір, дајна.

Зәһрабов. Чынарымыз дурурму?

Түкәз. Дурур, огул.

Зәһрабов. Архымыза сү кәлирми?

Түкәз. Кәлир, огул, кәлир. Һәр шеј өз жериндәдір. Тәкчә... сөн
оксан, адам ез обасыны...

Зәһрабов. Бунула нә демек истөјирсөн, ана?

Түкәз. Мән бир вахт сәнни охудугү сезлори жадына салмаг истө
жарып.

Ариф (кәлир). Кәл аягтабылармы чыхарт.

Түкәз. Олмаја нәвәмдір?

Халида. Бәли.

Түкәз. Нәнән сәнә гүрбаи олсун.

Ариф. Дајан көрәк. Бу кимдір?

Түкәз. Нәнән, бала, нәнән...

Ариф. Бәс бу вахта кими һарда идін?

Халида. Кәндә иди, огул.

Ариф. Канды! Кәнд нечә олур, ата?

Зәһрабов. Кәнд.. Кәнд.. Нә бәлім нечә олур?

Түкәз. Мәниммә кәндә кедәрсөмі?

Ариф. Кедәрм.

Түкәз. Инди билірсөн кәнд нечә кәзәлдір? Ағачлар чиңәләниб,
шарқа көйріб, гүшлар өзәрінә јұва тикир... Җајлар шырылдајыр.

Зәһрабов. Жахын, даға нә вар, нә жох?

Түкәз. Іәр шеј өз жериндәдір. Фәхрәддин дә, Әшрәф дә сәнни ки-
ни охумш дејилләр. Нијә онлар тез-тез кәнд кәлир, сән жох? Нә исә, бу
ланың көтүр, ас чарпајынын далына. Бир жатаңда, бир дұранда она
да. Мәни үнүтсан да кәнд үнүтма. Огул, илан иләндір ки, онуң да кү-
торпагдадыр. Гүргүрунүн жерден үзүлмәсі иле өлүмү бир олур.

Зәһрабов. Жахын сөзләрдір, дајан бир жаын. Мұһазираләрде
зым олар.

Түкәз. Елин неч пис сөзү олмаз, бала! Аңчаг, оплары дефтәре
үреје жазыб әмәл едәрләр. Фәхрәддин, Әшрәф нечәдір? Онлара ана-
рындан қағыз көтиришшем. Сиз кәлирләрми?

Халида. Бајағ Фәхрәддин...

Зәһрабов. Іох, қәмірләр.

Түкәз. Бәс сиз нечә достуңуз? Іох, Султан, неч ҳошума кәл-
резен...

Зәһрабов. Биз дост дејілік. Оллары да мәнә шүмүна жестармә-
нуда бош-бош данышма. Айладын?

Түкәз. Айладым, огул, айладым. Инди лап жахын айладым. Іәр
ен айладым (Галхыб кетмәк истөјир.)

Ариф. Бәс нара кедирсөн, нәнә?

Түкәз. Кәлдијум жерә, нәнән сәнә гүрбан.

Ариф. Бәс нә тез, кетмә, нәнә, биздә гал.

Түкәз. Іох, оғул, сән кәндә кәләрсөн. Бура чох дарысгалдыр.
Кедір.

Ариф. Ата, сән иејләйирсөн?

Зәһрабов. О кетдіми?.. Ахы, сиз дә.., Ону тојмајајдыныз... (Гү-
жарып.)

Гулам. Истәмирәм мән беләнчик жизни.

Халида. Женә нә олуб?

Гулам. Ахырда намуссузлуғу да бөйнумуза көтүрдүк!

Халида. Нә олуб ахы?

Гулам. Нә олачаг? Тә'рифләдиин Әшрәф бизим арвада мазохуру.

Халида. Нечә?

Гулам. Иккисин дә бир јердә көрмүшәм. Ган вурду беңним, тәдим бешбармагы чыхарыб көзүнүн алтыны фөнрәләйәм, яңа шеңтана деңгә даңындам. Султан гәдәш да билир.

Зәһрабов. Бәли, еләрді ки, вар...

Халида. Ола бىлмәз. (Пакизә кәлир.)

Зәһрабов. Инди нә етмак истајырсан?

Гулам. Вуруп тир узачагам, дүшәчәйәм газамата. Вурмајағам — бу да кишиликдән дејүл.

Зәһрабов. Экәр киши олсан вуарсан. Онысуз да тысганчылды адам вурмаг указа душмүр.

Халида. Мәсләнтиңдән утанастан. Даңғанлы бир адама көрбөләрдир.

Пакизә. Будурму сәнни тәрбијә методун?

Зәһрабов. Елмин бура дәхли жохтур.

Пакизә. Алим икүүзлүм олмалысы? Жазанда бир чүр, шаша башка. Мәнә галыпса бөлтандыр. Әшрәф белә иш тутмаз.

Зәһрабов. Чүнки о сәнни севири, нә? Ай жазыг, сән ону мудафәлә, о да жаңшылыгынын авзанны белә чыхар. (Гулама) Әjlәш, биз идарәнин адына бир шикајетнәмә јаз. Орада бүтүн көрдүкләрни тафлән гејд ела.

Гулам. Елә инди?

Зәһрабов. Бәли, бу saat. Мән ону ганунни олараг ела маңында, ки, өзү да афәрин десин. Бундан соңра десин көрәк кими тәрбијә етмәлазымыр, мәни ја ону?

Халида. Интигам алмада маңырсән.

Зәһрабов. Дарвин демиш ки... Бу saat тој тапым (чиңиң блокноту чыхарып) һајат мұбарижидир, күчүлүләр, күчсүзләр мәңә сәмәлидир. Бу, тәбиэтин әзәли гануннудур. (Jan отаға кечир.)

Гулам. Демәк, Әшрәф да белә кетди. Инди галды мәним маслам. Сән Фәхрәддини көр, дејинән мәнә долашасын, тој ишләјәк, жохваллаң, жана кечәрәм он илимдән... ону...

Халида. О дафа сәнәндөн өтүр мәнәббәтимдөн кечиб һәјатымын бирде бағладым. Инди нејләјим?

Гулам. Бойнума миннөт тојуурсан, бачы?.. Бәс мән нечин демирка, чаванлыгындаң кечиб сизи бөјүтмүшәм?

Пакизә. Мән бүтүн бы ишләрин тәсісирини сәнде јох, өзүмүр көрүрам. Биз сәнни ганадарлымызын алтына алмасајылды, сән...

Гулам. Мәнә? Бөյүк гәдешүвә дејирсан бүнләр? Нечә ебін дур, Пакизә! Инди ағзувуз чөраја чатыб үстүмә хорузланырыныз? Некә, гамын кәм.

Халида. Гулам, дүзү сәнни дәрдини чәкмәкдөн даңа мән јорамушам.

Гулам. Демек белә?.. Даји мән дост-ашинаң нөш күсүрәм? Башыларым мәндөн уз дөңдәрәндән соңра башгасына нә кәлиб. Күл шашым башыма! Дүниада на гоһым-гардап вар, нә дә дост-ашина.

Халида. Инди сәнә нә лазымдыр?

Гулам. На олачаг? Бир айдыр ишләмирәм. Көпүјә күлла атыра маватта шыллат.

Халида. Кәл биздә је, ич, кет евиндә јат. Шәлаләни дә унүткесин.

Пакизә. Догрудан даңа ондан сәнә арвад олмаз.

Гулам. Нә?

Пакизә. Мәни истәмәйини, мән һеч истәмәрәм. Зорла сән ону аралтмајыңсан ки?

Гулам. Бәс онда мәнә бигејрәт демэләр?

Пакизә. Экенин, сән ону сакласан бигејрәт оларсан.

Гулам. Бу дејесән беңнимә батыр ахы. Кедим бир Атобба иләлдептәшшім. (Кедир.)

Халида. Жазыгы да кәлир, анчаг, нә едим?

Пакизә. Жазыгын колмасин. Йолда Фәхрәддини көрдүм. О, сәнни жашылдыгыны мәнә деди, ағыллы фикирдир.

Халида. Балам, бас бу нә сөнбәтдир? Жәнн Әшрәф дөгрүдан...

Пакизә. Оны демә, Халида, жарама тохуна, һеч бир шеј баша билмірәм. Ахы, о, һәтта мәнә бир дафа үрәјини дә ачмаг истајир. Бең бу нәдир?

Халида. Анчаг мән Әшрәфин Шәлаләзә олан мейлини һисс етшиләм. Һәтта бир дафа Шәлаләдән сорушдум да. О...

Пакизә. О нә деди?

Зәһрабов кәлир

Зәһрабов. Сабаңдан Әшрәфин мәсәләсини инзивати ѡолла һәллеб говорам. Сан дә партия хәтти ила қозасыны вер, рәддә олуб кетсин.

Пакизә. Бахары.

Зәһрабов. Нечә бахарыг? Бир жандан сәнни алдадыр, бир жандан гардашынын наимусуна тохунур. Сән буна нечә дөзүрсан?

Пакизә. Гардашынын арвады гардашымының сөмүр ва ондан болашын, даңа бу ишү гарышмаймызын нәлзүмү? Әшрәфла Шалалә мәнә калинчә она бахарыг!

Пәрдә

АЛТЫНЧЫ ШӘКИЛ

Үңүнчү шәкілдәкі сөһнө. Парк, ресторан. Пәрдә ачыларкан Шәлалә көрүнүр, Әшрәф ону тә'сіб едир

Әшрәф. Шәлалә, салам, кими көзләйрсән?

Шәлалә (күлүмсүнүр). Мән бура Пакизә zagyrtdырыб. Бир жандан соңра о, бурда олмалысыр. Сән кет, Әшрәф, бизим кизли сөнбәтиң кәр.

Әшрәф. Даңа мән нијә кедирәм? Бу лап յаҳшы, елә бир јердә өйткөн. Гој о да һәр шеји билсии.

Шәлалә. Жох, Әшрәф, о неч бир шеј билмәмәлидир.

Әшрәф. Ахы, нијә?

Шәлалә. Сәнни анд верирәм дүніјада эн чох сөвдијим адамын чашын, кет бурдан.

Әшрәф. Мәним эн чох сөвдијим адам мә'лумдур. Сәнниң исә налож. Оны де, келим.

Шәлалә. Жаҳшы, зарапаты бошла.

Әшрәф. Кедирәм, анчаг сиз сөнбәтиңиз гүртаратын кими каләчәм. (Әшрәф кедир.)

Шәлалә (тәж). Онун мәннө бура нә үчүн ҹагырдыгыны յаҳшыларым. Анчаг она из чаваб берәчәими билмәрәм. Ағымы тамам итиришом. (Кезинир, Пакизә кәлир.)

Пакизә. Салам!

Шәлалә. Салам, Халида кәлилн мәсәләси нечә олду?

Пакизә. Нечә олачаг, башанырлар. Бу күн саат учда ишләринге жашама.

Шәлалә. Іазыг Халидә!, Неч олмаса сиз гојмајајдыныз.
Пакизә. Артыг кечдир. Султан неч евә дә кәлмир. (Узун сүкүт)
Шәлалә, біз ھәр шејдән аввал достуг, дејілми?

Шәлалә. Бәли.

Пакизә. Достлукумуза андін ки, суалларымда дүзкүн чаваб берекен.

Шәлалә. Анд ичирәм.

Пакизә. Сән, Эшрәфінні институтдан товулмасына ھөйисилдиң сәнми?

Шәлалә. Шұбһәсіз.

Пакизә. Онда сән бил ки, онун талеji сәнин чавабларындан аспалдысы. Сән ھәгигеті демелімис.

Шәлалә. Ңәгигеті... Ах, Пакизә!

Пакизә. Бәли, ңәгигеті. (Пауза.) Де көрәк о, докруданмы сөз сөвир.

Шәлалә. Бу дәнештәдир, бачым!

Пакизә. Һәр нә олур-олсун, мәнә өзүмү алдатмаг лазып дейні ھәгигеті билмәк лазымдыр. (Шалала сүсүр.) Сүсүрсан, бәлқа сән мәнене ону далиғасын сөздіjими билдиңидән ңәгигеті киңләдірсән? Кілшім мә, бачым, киңләтмә, ңәгигет абын олса да хошдуру.

Шәлалә. Мән... мән (Сыхылдыр, кәркін һаллар кечирир.) ону үзүншіш...

Пакизә. Бәлқа сон мәнә көрә.. она олан мәнәббәттіни киңләтін сән?

Шалала. Ахы (боғулур, ону ғәhәр тутуп.)

Пакизә. Дедим ки, сыхылма, дүзүнү де... Сән ки, мәнкі ташырысан.

Шәлалә. Мән вичданым гаршысында пакам, Пакизә. Мән салханада етмәмішем.

Пакизә. Билирәм, Шалала, билирәм. Сәнни бүтүн бу ңәjечапына да сәбәп мән олан садағаттандыр.

Шәлалә. Мән сән көрә, жалныз сәна көрә ону һәр дәfә рәддә үзүншіш. Дүзу мән дә ону... (Аглаяры.)

Пакизә (сарсылыр). Инди ки, беләдир, сән бир изаһат յазмада вә орада сән дә ону сөздіjими билдиրмәлісін.

Шәлалә (севинчәк). Бунунда о түртәрармы? (Эшрәф көрүнүп)

Пакизә. Эшрәф, жахын кол.

Эшрәф (жахынлашыр). Салам.

Пакизә. Эшрәф, сәни табиrik едірәм.

Эшрәф. На мұнасабеттә?

Пакизә. Сән сөздіjии кими, Шалала дә сәни сөвирмиш.

Эшрәф. Бу ола билмә!

Пакизә. Өзүндән соруш!

Эшрәф. Шалала, бәс бу вахта ғәдер...

Пакизә. Һә, онун сәбәби вар. О, Халидә илә мәним үзүмдән көбүлмішиш. Инди исә һәр шеj айдындыр. Сизи үрекдәn тәбіrik едірәм. Сиз шохбәхтилк арзу едірәм. (Бу заман Гулам дахил олур. О жаңы дары.)

Гулам (тәsеччублә). Вадә... Пакизә! Гардаш папағыны јерсөз хүрсан!

Пакизә. Кедәk, Гулам, бу бетә дә олмалыбыр. Чүники сезән сөзниңдер.

Гулам. Нече яңи сезән сөзәндиндер? Тапан тапанын олсауды оңда көрәк овча туласы хан олајды.

Пакизә. Сән ону башамысан, түртәрәб кедиб.

Гулам. Чох да башамыш...

Пакизә. Башамысан, даһа ондан настајирсән? Кедәk, улкүчүнү тапа, башла наалат зәһмәтә (Пакизә Гуламы чәкә-чәкә апарыр.)

Эшрәф (Пакизәнні архасынча). Бу гыз на гәдәр аличәнаб инсан.

Шәлалә. Мән онун бөйжүк гәлбине гибы едірам. О, бу ишда өз мәннеббәттіңден бела кечди.

Эшрәф. Нече яңи өз мәнәббәттіңден?

Шәлалә. Бәли, өз мәнәббәттіңден! О сәни севири.

Эшрәф (тәsеччублә). Мәни?

Шәлалә. Бәли, сәни. Мән жалныз буна көрә сәни рәддә едірдим.

Эшрәф. Мәнәббәттің маңе олмаг истамирдим.

Шәлалә. Бәли, мәнәббәттің на гарышыг-долашыг ѡллары олурмуш.

Шалала иш Эшрәф յашав-յашав кедирилор. О бири тараффән Гулам невиляк һалда көлир.

Гулам. Һаны онлар? Жох, мән буна дәзэ билмәрәм! Нече яңи көзбәз-баха арвада элиндән алсынлар? Жох, Гулам, сән ахы кишисан. Бирдән нә дүшүнүрсә элләре бошалып, кәдердән бир көркәм алып, өзүнә (Ахы, сән неjләjечкесән, аж сәрәз? Онлары өлдүрөмексән?) Тутаги, өлдүрүн, сән бундан на газайырсан? Нече яңе дә дамлаяштар. Һәр шеj һәсрәт галачагасан. Жох! Ахы, мән яшамат истәjирәм! Ең вәфасыз дүнja! (Элләре иш башына вүрүр.) Догр дејибләр ки, адам из-аузын елаjени аллаh да сләjә билмәз. Ен кечан күнләр... Гәләк үзүнә тасрат галмышам. Гонум-гардаш мәндән үз дәндарди. Дост-ашна үзүмә башыры, ресторан элден чыхды, арвад элден чыхды. Бәс инди мән неjләjим? (Кетмәк истәrкөн ресторандан чыхан Атоббани көрүб аяг сахлагар. Атобба Гуламла чох сојут саламлашыб кечири, Гулам ону сәсләjир.) Сән олуб, балам, дај сан да сајымысан бизи?

Атобба. Неш сајымырам?

Гулам. Адам ишдән чыхханда, касыб оланда дост-ашна бела елир?

Атобба. Сајмајыб сәнә неjләdим, аж Гулам? Салам вердим ки.

Гулам. Кәлсәнәм дај салам да вермијасен?

Атобба. Истамирсан вермәрик.

Гулам. Инди белә олду, Атобба? Нече ejbi жохдур, гәмүн кәм!

Атобба. Ахы, сән нә деjирсән?

Гулам. Тәgsir сәнда деjүл, мондәdir. Адә, мән сәнинчүн дај неjмәмішәм?... Касыб вахтында чибива пулачан гојмушам. Елә бах, бу ресторандан шаһиддир ки, мән сәннәттеге харчләмішәм. Инди мәним элин шашы дүшүб...

Атобба. Еләдикләриву башыма чахырсан, Гулам? Кедәk нагада чирмисән, мән он гат артыг ичирдим сәни...

Гулам. Лазым деjүл мәнә сәнин арагын.

Атобба. Онда мәндән нә истајирсән?

Гулам. Адә, кет бурдан... Элимдән хата чыхмамыш! (Атобба кет-жек истајир.) Накишиннан бири!

Атобба. Кишиликдән сән нәш данышырсан? Кишијдин, экәм, арзы нәш алуңдән вердүн?

Гулам. Нече? (Атоббанын устүнә атылыр. Атобба дәрнал чибин-чибын вакты иш Гуламына бағышладығы бычағы чыхарыб ону вүрмәг истаркен архадан Эшрәфлә Пакизә көрүнүр, Эшрәф Атоббанын элинин ғавада сақлајыр.)

Эшрәф. Дајанын. (Бычаг јерә дүшүр.)

Атобба. Жахы, неj ejbi жохдур.

Гулам (бычагы јердән көтүрүб диггәтлә бахыр). Өз бычагына

өзүм вуурдун? Ең дүнja! Дост эз башыгыла мәни вуур, дүшмән өлүмдөн хилас едир. (Атоба кедир, бир гәдәрдән Эшрәфлә Пакиза көпциләр. Гулам тәк галып, сох дылхор налда жаҳындакы скамјада ажлашып, дәриндан аң чәкір.) Ай дүнja!.. Сәнни нә жаман еннин, жошуу вармыш.. Сән нә жаман еттибараңызыныш. (Әлиниң чалик Баңар мұлтима көлпір. О, Гуламын гарышсындақы скамјада ажлашып. Китаб охыру, һәрдәнбір еңәнин алтындан Гуламын сүзүр. Гуламын нірсін союмамышыр. О, на едәчәнин билмир, аяға галхып, ағачдан бир будагырып алнадыр. Буну көрән Баңар мүэллімә эсебиләшир.)

Баңар. Ағачыншында оңадыр. Буңа көрән Баңар мүэллімә эсебиләшир.

Гулам. Санин ағачындыр?

Баңар. Елә кәрек мәним ола?

Гулам. Санин дејүл, нөш данышырысан?

Баңар. Маним дејіл, елиндири. Ел мальна нијә хәјанәт елејири. Сән? Нарда ишләйрісан, оғул?

Гулам. Допроса башлады ки... Дүзү мән беләнчик суаллара җа-
ваб бермәкден юрмушам.

Баңар. Яңи башын сох чәнчәлләр дүшүб?

Гулам. Елә инди да чәнчәл ичинидәјэм.

Баңар. Ієттің төгсір өзүндәйдір. Демәк неч јердә ишләмирсан?

Гулам. Жох, бекарам, аң... (Әлиниң чибинә атыр, папирос тутусу
чыхырып.) Папиросум да гүрттарыб.

Баңар. Санин кими оғланын бекарам демәси тәәччүблүдүр. Ки-
ши да бекар олар?

Гулам. Бәлә! Бу да кишилијимиза тохунду. Мәндән нә истаји-
сан, аң гары?

Баңар. Сәндән, кишилик, мәрдлик!

Гулам. Бәс габағындақы арвадды?

Баңар. Арвадлары тәңгир еләмә. Мән арвадам, өзүмүн дә 80 я-
шым вар. Амма јенә ишдән айрылмамышам. Ишдән айрылан құну өлүк
истәйрәм. Инсан жаңыз өз зәнмәти ила инсандыр. Бәс сән, сән нөсөн?
Бекарсан... Мәнә көрә бекар адам јохдур. Экәр бекардыр, бир иш көр-
мүрсө, демәс адам дејіл.

Гулам. Бәс нејвандыр?

Баңар. Жох, нејван да дејіл, чүнки... Нејванлар да бекар олмур.
Гулам. Иша дүшмәндік?

Баңар. Иша дүшсән жаҳышылып, иш сәни аյылдар. (Гулам аяға
галхып кезиндер. Бу заман Эшрәф ва Шәлалә көлір. Онлары көрән Гу-
лам эсеби аддымларла кедир.)

Әшрәф. Баңар мүэллімә, салам!

Баңар. Салам. О нарса кетди?

Әшрәф. Ким?

Баңар. О дәләдүз.

Шәлалә. Ієттің Гуламы дејир.

Әшрәф. Оны нејланыспын?

Баңар. О мәнә десин көрүм онун мүэллими ким олуб, онун вали-
дејиң кимлир?

Әшрәф. О, сизин сабиг тәләбәнис Султан Зәһрабовун гајыныңдир.
Баңар. А... Демәк бу, Арифин дајысыдыр! Дејірәм ахы, жаҳы-
ниң дајысына чокар.

Әшрәф. На олуб ахы?

Баңар. Мән инди онларла, зәһрабовларла даңа чидди данышы-
лыам. Жохса ушаг бу дајыны та'сири алтында лап корлана биләр. Мән
онлара апарын. Султанкиә.

Әшрәф. Мүэллімә, инди онлар евде олмазлар. Јарым saatdan
онра мәнкәмә онларны башшама ишина баҳашағ. Шәлалә. Елә биз дә инди ора кедирдик.
Баңар. Жох, мәни онлара апарын. Мән буна жол вермәрәм,
парда.

ЖЕДДИНЧИ ШӘКИЛ

Зәһрабовун еви. Ариф тәк отуруб шашо талыр. Гулам көлпір. Ариф ону көрән кими
устуна атылып

Ариф. Гулам дајы! (Долухсунур.)

Гулам (Арифи ғұчаглајыр). Нә вар, оғул? Нијә белә кефсизсөн?

Ариф. Гулам дајы, атамы неч көрүрсәнми?

Гулам. Атан учын сох дарыхыран?

Ариф. Бу күн дүз икى һәфтәдір ки, ону көрмүрәм. Евимизә кәл-
ми.

Гулам (сарсылып). Дарыхма, оғул.

Ариф. О, евимизә кәләмәкми? (Гулам нә чаваб берәчәйини бил-
миш. Суалы гүләр ардына вурур.) Сәннилә дејіләм, дајы, атам ево кәл-
әмкін? Бу күн анат о гәрдә ағлајыб ки, неч билмірам бунлар нә олуб?

Гулам. Дарыхма, Ариф, атан јенә евинизә гајыздыр, алдан да ағла-
маз. (Баңар, Түкәз вә Эшрәф көлірләр. Гулам Баңары көрүб жан отага
жакылар.) Вахсеј Фатма көләді гач!

Баңар. Бунлар евде јохдур.

Ариф (Баңарын устуна атылып). Мүэллімә.

Баңар. Адан һаны, оғул?

Ариф. Евде јохдур.

Түкәз. Нара кедиб?

Ариф. Билмирәм, нәнә.

Баңар. Мәлүмдүр, вахты итірмәк олмаз. (Онлар кетмәк истәр-
кон Ариф Түкәзин ғұчагына атылып.)

Ариф. Кетмә ахы... Мән...

Түкәз. Жаҳшы, оғул, кетмәрик.

Баңар. Түкәз, онда сән ушагла гал, биз кедәк. (Баңар вә Эшрәф
көлірләр. Бу заман Гулам да жан отагдан чыхыр.)

Гулам. Сән өләсән бу аврад әл қозмәс ки... Ариф, сән ишенилә гал,
мен дә инди көлірәм. (Гулам кедир.)

Ариф. Нәнә, сән о күн нијә тез кетдин?

Түкәз. Ишин варды, оғул. (Түкәз ағлајыр.)

Ариф. Нијә ағлајыран, нәнә?

Түкәз. Ағламырам, гадан алым. (Кез жашыны силир.)

Ариф. Даңа мәни гојуб кетмәјесен аа!. Нәнә, сән нағыл билир-
сан?

Түкәз. Билирәм.

Ариф. Мәнә неч ким нағыл данышмыр. Амма Вагифини нәнәсі она
о гәрдә нағыл данышыр ки... Өзү дә онлардан кетми. Нәмишә Вагиф-
килә галып.

Түкәз. Жаҳшы, мән дә һәмишә сиздә галачағам, сәнә сохлу нағыл
данышчағам.

Ариф. Онда бирини даныш.

Түкәз. Жаҳшы. (Пауза.) Бири вар иди, бири јох иди, бир падшаш
варды. Онун Мәлімкәмәд адында бир оғлу варды. (Халид вә Пакиза
көлірләр.)

Ариф. Ана! (Халидәнин бојнұна сарылып, Халидә динмәзә әүлә-
шир. Дәрін сүкут.) Ана, билирсан, нәнәм дејир ки, һәмишә бизде гала-

чаг. (Халидә динмир.) Ана, дејирдин ахы атам да кәләчәк, бәс иңе када мади!?

Пакизә. Ариф, индичә атам да кәләчәк.

Түкәз. Нә олду, гызым, юхса иш-ишдән кечди?

Пакизә. Йох, Фәхрәддин разылыг вермөді.

Түкәз. Сағ олсун Фәхрәддини. (Халидәнин алнындан өпүр.) Гызым, адамын бири дәли оланда, бири ағылла олар.

Халидә. Ен, ана...

Түкәз. Йох, гызым, мән һамысыны билирәм. (Фәхрәддинлә Зөһрабов калып, Ариф атасынын үстүн атылышы.)

Ариф. Ата! Бәс сән нардаидын? Мән...

Зөһрабов. Кет, Ариф, кет иңәниң янына. (Ариф пәрт нальдан отага кечир.)

Түкәз. Султан, елә бир бу һәнкәмән галмышды?

Зөһрабов. Сән гарышма.

Фәхрәддин. Нечә јөни гарышма, сәнни бу ишинә анат да гашышынай бас ким гарышаачат?

Зөһрабов. Ахы, Фәхрәддин, сән баша дүшмәк истәмириңен кимнән дә өз агидәм, өз фикрим вар. Сыныш габы јенидән јамамат мүнкүндүрмө?

Фәхрәддин. Иисаның әлиндә нәр шеј мүмкүндүр.

Зөһрабов. Бунунда белә үрәжә неңкем етмөк олмаз.

Фәхрәддин. Олар. Бүнүн үчүн шуур вә мәнкәм ирадә лазыны!

Зөһрабов. Ираде!.. (Истеңзали күлүшләрлә күлүр.)

Пакизә. Нијә күлүрсөн? Ирада иисан һәјатынын өн бөйүк вә өз тибарты суканы дејилмі? Кәмини идарә едән сукан олдуғу кими, иисаны илар едән, ону һәјаты бүтүн туғанларындан саламат чыхаран да ирададыр, јолдаш психология.

Зөһрабов. Нәгајэт, сиз мәндән нә истәјирсиз?

Түкәз. Вичдан, намус, гејрәт. Йадындан чыхартма ки, сәнни атап бу дүнијадан намусын кетмишидір.

Фәхрәддин. Намусла жашамаг сәни һәм вәтәндеш, һәм дә бир коммунист кими душнүйдүрмәлиди.

Зөһрабов. Мәкәр мон намуссуз јашајырам? Партия о бојда сәми идарәнин башына мәни директор гојуб. (Баһар вә Эшрәф кәлирләр Кәнарада дајаңын сөйтөтө гулаг асырлар.)

Пакизә. Елә орда да партиянын етимадынын докрутмадын жаҳшы аила башчысы олмадытын кими, жаҳшы идарә башчысы да дејисен. Баҳ, будур сәнни фачиын.

Зөһрабов. Гүртарьныз?

Баһар. Йох! Іңде инди башлајырыт. Унутма ки, бу һәрәктәләрим кепа сәнни жеринә мән хәсалат чәкирәм, ахы сән мәни шакирдим олмусан, инди иса мәни нәр шејдән өзөвлө бир мүэллім кими Арифиң колчажи нараат едир. Сан ону тамамилә унутмусан. Сән өз худибилюн үчүнди өзүнү чәмијәттән ўксас тутурсан. Но үчүн? Она көрә ки, сон вичдәнни итириксиз, Иисан үчүн вичдәнни итирмәкден бөйүк фачиа ола билмәз! Баҳ, бу күн сен нечә касдан утамадан, хәсалат чәкмәдән өзүнүн наглы олдуғуны сүбуга чалышырсан, неч олмаса өзүндән утап, вичдәнни гарышында нессабат вер, вичдәннан утап!

Зөһрабов. Сиз неч бириниз мәни баша дүшмәк истәмириңиз?

Фәхрәддин. Сиз, нәр иккиншиси хасијаттимиз тутмур дејә, айрым истәјирсиз. Бәс сиз, Зөһрабов, бир психолог кими зидд хасијаттим дәйшиш бир-бирине уйгулашмасыны мүмкүн нессаб едириңиз?

Зөһрабов. Бурда јох!

Баһар (бир китабча чыхарыр). Кәрәк ки, бу китабчаны сиз жазыныз?

Зөһрабов. Бәли.

Баһар. Сиз мәшүүр рус психология Лазурскидан ситет кәтириб жарысыныз: иссан хасијәти дәйшишмәз бир шеј олмајыб нәр күн, нәр саға дашина билар. Еләдир?

Зөһрабов. Буну мән демирәм, мәндән әввәл дејибләр, мән дә таңар етмишәм.

Эшрәф. Демәли, сиз туттушу кими җалынз абызлардан сөз гапырыныз? Дедијиниз сезүн мәңгисыны исә өзүнүз баша дүшмүрсүнүз?

Зөһрабов. Мәнчә елмин бура дахли јохдур.

Баһар. Нечә јәни елмин бура дахли јохдур? Ахы, сиз китабчада жазынызыңа һәјатда зинд кедирсиз.

Эшрәф. Баҳ, ел мән дедијим дә будур. (Гулам, Абдулла вә Миретте эләләрнән шәраб шүшәләр кәлирләр.)

Абдулла. Сизи барышмашыныз мүнасибәтилә тәбрик едирик. Кетмишлик мәнкәмәз, дедиләр ки...

Эшрәф. Аталар демишиң, бир аз тәләсмисиниз, һәлә дајанын.

Абдулла. Мәним дајанасы тәһәрим јохдур. Гулам, бу шампанисиниз. (Пакизәјә.) Гызым, бакаллары бәри кәтири.

Мирәстә. Сән дә бир дајан кәрак а!

Гулам (Пакизәјә). Нә бахырсан, стәканлары кәтирисан. Фәхрәддин. Гулам, һәло дајан!

Абдулла. Паһо зырылтынын бејүй һәлә далда имиш ки!

Фәхрәддин. Сән анат үчүн пис оғул олдуғун кими, оғлун үчүн дә пис атасан, дајан, бу saat мән сәнә сүбүт едим. Мәңкәмәдә етмәдијими бурада етмајә сән мәни мәчбур едирисан. Ариф!

Ариф калир

Ариф. На дејирсән, эми.

Фәхрәддин. Мән бу ушагын көрпә гәлбини зәдәләмәк истәмири. Ариф сон атанин чох истәјирсән, я анаты?

Ариф. Атами да истајиром, анаты да.

Фәхрәддин. Жаҳшы, Ариф, инди атана аярылып. Билирсан аярылмаг нәдир? (Ариф башыны булајыр.) Јәни бир јердә жашамаг истомирләр. Инди бас сән онларын һансы илә жашамаг истајирсән? Анаты да атана?

Ариф. Икисијәлә дә жашамаг истәјирәм, эми.

Фәхрәддин. Икисијәлә дә жашамаг истәјирсән. Бу сәнни нағтындар, бала. (Султанла, Халидәјә.) Инди сиз мән дејин көрүм, мән сизи кепең аярым? Мән он җашын бу ушагын көрпә гәлбини нечә парчалајым?

Түкәз. Оғул, сән кәл даши әтәйиндән тәк. Ағыллы мәсләнәтләре гулаг ас. (Халидәјә.) Гызым, сән нә дејирсән? (Халида Арифи бағрына басыр.)

Халида. Горхма, оғул, мән сәнниләјем.

Ариф. Ата, бәс сән?

Зөһрабов. Мән дә, Ариф...

Эшрәф. Сарсынты башланды.

Зөһрабов. Дүз дејирләрмиш, оғул, мән һәлә бу вахта гәдәр сәнни тапшамамыш, соня аталағы еләмәмиш.

Фәхрәддин. Бунула да халг мәнкәмәсі өз ишини битирир. Инди шампанисини бәри елә, Абдулла дајы. (Абдулла гәдәләрди долдурур, Фәхрәддин гәдәнин бирини Султана тәрәф узадыр.)

Зөһрабов. Сән нә едирисан? Ахы, мән?.. Мән...

Фәхрәддин. Неч бир шеј лазым дејил, Султан.

Әшрәф. Инди сөз мәнимдир. Характер өзүнү дәрк етди. Өз сыйынини аңлады. Өзүнү таниды. Демек мәним диссертасијам да тамакланды. Аталар бурда нә демишиди, Абдулла дајы?

Абдулла. Аталар демишиди ки, алым олмаг асандыр, адам олмай көтүк. (Мирәстәјә) Елә дејилми, а мәним бу дүнијадакы, чәннәтим?

Фәхрәддин. Гулам, сән дә, үлкүчүнү итилә, сабаһдан 5 нөмөрли бәрбәрханада ишә башла, мудирлә данышмышам.

Гулам. Бурда сојутмаздылар, ичәрдиләр, ај Абдулла гәдәш нәшүн ки, лазымдыр, нәшүн ки, мән дә сабаһдан салырам үлкүчүмү иш. (Ничирләр.)

Абдулла. Сәнэ нә олду, ај Мирәстәчан?

Мирәстә. На олачаг, дөгрүдан да биз бәдбәхтик. Өзкәләри башынмага да ушаг гојмур, бәс биз нә едәк, ај Абдулла.

Абдулла. Бах, аталар демишкән, инди дүшдүн гуш һәддин. Экәр ушагын олса башын гарышар она, мәним далымча кәзмәсөн, сәнин дә чанын раһат олар, мәним дә. Мән дә һәр ај өзүм өз-элимлә өзүмдүн бездетни налог тутмарам.

Баһар. Түкәз, биз дә өз борчумузу јеринә јетирдик, инди кедәк.

Ариф. Нәнә, бәс сән дејирдин биздә галачагсан.

Халида. Ана, Ариф дүз дејир. Гал биздә. (Түкәз Султанын үзүн бахыр.)

Зөһрабов. Ана, мәни бағышла!..

Пәрдә

ЈАЛЛАГДА

Рәссам Сәмәд Һагвердиев.